

Joan CARBONELL i MANILS

EPIGRAFIA I NUMISMÀTICA
A L'EPISTOLARI D'ANTONIO AGUSTIN
(1551-1563)

(vol. 1)

Tesi doctoral dirigida pel Dr. Marc Mayer i Olivé
(ponent: Dr. Jaume Medina i Casanoves)

Vist i plan

J. Medina

Marc Mayer

Departament de Filologia Clàssica.
Facultat de Lletres.
Universitat Autònoma de Barcelona.
Any 1991.

**Al Ramon i a l'Eulàlia,
que des de la il.lusió dels seus trenta anys varen somniar aquest moment.
Malhauradament he fet tard.**

AGRAIMENTS

A les dones que han fet possible que comencés i acabés aquest *peccatum iuventutis*: la Iva, que m'ha patit i ha patit aquest treball, suplint-me en les tasques quotidianes que em corresponien, multiplicant-se per arribar on jo no arribava, lluitant contra el meu desànim irracional; la Bàrbara, que sap molt llatí, que és una gran professional i una excel·lent amiga que ha permès que continués al cap de moltes activitats de les quals n'he estat realment als peus; la Carne-Laura, que segurament mai no sabrà que surt aquí, gràcies a la qual puc començar a perdre el compte dels alumnes que he tingut; la Roseli, que m'ha ensenyat què és investigar, encara que els deixebles no acaben mai d'aprendre el que els ensenyen els seus mestres.

Als homes, que, tal com manen els costums, no han mostrat cap interès especial si l'acabava o no: l'Arnau, amic que mai no m'ha preguntat quan la finiquitava; el Marc, a qui vaig proposar de fer una tesi sobre els llibrets d'òpera de tema mitològic i em va enredar amb Antonio Agustín (l'òpera no li agrada gens! Ho he sabut després); el Joan Alberich, que pot fer-la, però no vol (la Universitat se l'ha perdut).

Als meus companys professors d'ensenyament secundari i mestres d'ensenyament primari, que injustament treballen més i cobren menys que jo, professor universitari (de moment!). Als companys de l'IES del Vallès a qui vaig deixar penjats per dedicar-me a un arquebisbe. A tots aquells que mai no s'aprendran el títol de la tesi, però que constantment me l'han preguntat. A tots els que durant l'últim any m'han qüestionat setmana darrere setmana: "Quan acabes?". Als amics antics, molletencs. Als amics recents, gironins i granollerins. A tots els que he conegut amb motiu d'aquesta tesi: la Marta i la Teresa del Gabinet Numismàtic amb qui he cercat monedes sense èxit; els escolapis de Roma que m'han acollit en les meves tres estades allí; als professors Crawford i Ferrary, el primer per haver-me convidat a un col·loqui sobre Agustín, el segon per haver posat al meu abast el seu material; l'Helena Gimeno amb qui he passat tardes senceres parlant de tradició epigràfica; la Mercedes López Salvà i l'Antònia, que m'han hostatjat en una casa catalana en les meves anades a Madrid.

Als meus antics professors del departament de Filologia Clàssica de la UAB, actualment companys de treball.

Al director d'aquesta tesi, imprevisible i genial.

INDEX

INTRODUCCIO	I-V
ABREUJATURES	VI-VII
CONSIDERACIONS FORMALS	VIII

LA TRAJECTÒRIA HUMANA I INTEL·LECTUAL D'ANTONIO AGUSTÍN ALBANELL 1

I. El periple d'estudiant (1517 - 1542).....	2
Estudis a Aragó, Castella i Lleó.....	2
Estudis a Bolònia i Pàdua.....	3
Les Pandectes de Florència.....	8
Itàlia o Espanya?.....	9
II. Auditor del Tribunal de la Rota (1548 - 1553).....	12
Obtenció del càrrec. Primers projectes.....	12
L'embrió d'una biblioteca.....	14
Els cercles intel·lectuals romans.....	14
Nunci papal a Brusel·les i a Anglaterra.....	17
Un aragonès a Roma.....	18
Nunci papal a Alemanya. Bisbe d'Allife.....	19
Editor de Fest.....	21
Interpres nummorum.....	22
Collector inscriptionum.....	24
III. Visitador Reial de Sicília (1559 - 1561).....	26
Estada a Sicília.....	26
Retorn a Roma. Bisbe de Lleida.....	28
IV. L'etapa conciliar (1561 - 1563).....	29
V. Un "Cittadino Romano" a Lleida (1564 - 1577).....	35
Agustín, bisbe tridentí.....	35
Reforma de l'Estudi General. La impremta.....	35
Les relacions familiars.....	37
Els amics italians.....	40
Chacón, Agustín i la correcció del decret de Gracià.....	41
Orsini i Agustín.....	43
L'edició dels concilis.....	44

L'edició de les Decretals.....	46
Agustín es cridat a Roma.....	47
La comissió contra les Centúries de Magdeburg.....	48
Enriquiment de la biblioteca.....	50
L'heraldica.....	55
L'epigrafia i la numismàtica.....	56
VI. Archiepiscopus Tarraconensis.....	60
La promoció.....	60
Pastor ovium.....	62
Benefactor de la ciutat.....	63
Princeps Ecclesiae.....	64
Agustín i Zurita.....	65
Activitat intel.lectual i editorial.....	67
Amicis omnia sunt communia.....	70
La mort de l'home.....	72

**CARTES DE CONTINGUT EPIGRÀFIC I NUMISMÀTIC ESCRITES DEL 24-4-1551
AL 14-8-1558 (PERÍODE ROMÀ).**

Carta de Gaspar de Castro (26-4-51).....	75
Carta de Zurita (?) (1550-1558).....	93
Carta a Pantagatho (abans de 1557).....	96
Carta a Zurita (1-12-56).....	99
Carta a Panvinio (16-1-57).....	102
Carta a Panvinio (20-2-57).....	113
Carta de Zurita (abril 57).....	115
Carta a Panvinio (3-4-57).....	122
Carta a Panvinio (10-4-57).....	128
Carta a Panvinio (24-4-57).....	132
Carta a Panvinio (22- 5- 57).....	135
Carta a Panvinio (5-6-57).....	140
Carta a Panvinio (19-6-57).....	150
Carta a Panvinio (3-7-57).....	158
Carta a Panvinio (10-7-57).....	162
Carta a Panvinio (17-7-57).....	164
Carta a Panvinio (24-7-57).....	166
Carta a Panvinio (31-7-57).....	172
Carta a Panvinio (7-8-57).....	175

Carta a Panvinio (14-8-57).....	178
Carta a Panvinio (28-8-57).....	182
Carta a Zurita (20-9-57).....	186
Carta a Panvinio (20-11-57).....	191
Carta a Panvinio (27-11-57).....	195
Carta a Panvinio (11-12-57).....	201
Carta a Panvinio (22-1-58).....	207
Carta a Panvinio (5-2-58).....	215
Carta a Panvinio (11-4-58).....	219
Les inscripcions de Viena.....	223
Carta a Panvinio (2-5-58).....	231
Les monedes de la col.lecció imperial anotades al Esc. L-I-15.....	237
Carta a Panvinio (11-6-58).....	242
Carta a Panvinio (25-6-58).....	249
Carta a Panvinio (2-7-58).....	256
Carta a Panvinio (9-7-58).....	267
Carta a Panvinio (29-7-58).....	275
Carta a Panvinio (14-8-58).....	278

**CARTES DE CONTINGUT EPIGRÀFIC I NUMISMÀTIC ESCRITES DEL 26-12-59
AL 29-5-59 (PERÍODE ALLIFENC)**

Carta a Panvinio (26-12-58).....	285
Carta a Orsini (5-1-59).....	290
Carta a Panvinio (6-1-59).....	297
Carta a Orsini (24-1-59).....	300
Carta a Orsini (6-2-59).....	310
Carta a Panvinio (6-2-59).....	318
Les inscripcions d'Allife.....	324
Carta a Orsini (17-2-59).....	349
Carta a Orsini (3-3-59).....	353
Carta a Orsini (15-3-59).....	361
Carta a Orsini (6-4-59).....	366
Carta a Panvinio (6-4-59).....	373
Carta a Orsini (17-4-59).....	376
Carta a Orsini (29-4-59).....	379
Carta a Orsini (13-5-59).....	384
Carta a Panvinio (14-5-59).....	398
Carta a Orsini (29-5-59).....	406
Carta a Pantagatho (abril-maig 59).....	418

CARTES DE CONTINGUT EPIGRÀFIC I NUMISMÀTIC ESCRITES DEL 5-6-59 AL
29-3-63 (PERÍODES SICILIA I TRIDENTÍ)

Carta a Orsini (5-6-59).....	423
Carta a Panvinio (9-6-59).....	433
Carta a Orsini (20-6-59).....	435
Carta a Orsini (22-7-59).....	439
Carta a Orsini (17-10-59).....	451
Carta a Orsini (20-11-59).....	452
Les inscripcions sicilianes.....	455
Carta a Orsini (2-12-59).....	471
Carta a Orsini (28-1-60).....	477
Carta a Orsini (3-6-60).....	482
Carta a Orsini (20-7-60).....	487
Carta a Pantagatho (maig-juny 61).....	493
Carta a Zurita (17-6-61).....	498
Carta a Orsini (21-8-61).....	502
Carta a Orsini (1-10-61).....	505
Carta a Orsini (30-10-61).....	515
Carta a Orsini (17-11-61).....	517
Carta a Orsini (8-1-62).....	520
Carta a Panvinio (29-3-63).....	525
APENDIX DE CARTES INÈDITES	531
INDEX D'INSCRIPCIONS.....	635
INDEX DE MONEDES.....	642
ELENC DE CARTES DE / A AGUSTÍN.....	658
BIBLIOGRAFIA.....	689

INTRODUCCIO

Ja fa una bona colla d'anys, arrel d'un curs de doctorat sobre les biblioteques catalanes renaixentistes impartit pel director d'aquesta tesi, vàrem tenir el primer contacte amb una figura que fins aleshores ens era totalment desconeguda: Antonio Agustín, un home que ens atregué per dues raons. Encarnava un gran humanista dels últims temps del Renaixement i era un súbdit de l'antiga corona catalano-aragonesa. No existia ni existeix, però, cap estudi comprensiu del personatge i de la seva obra, si exceptuem la vida que Mayans i Siscar publicà el 1734 com a pròleg de la seva edició dels *Diálogos de las armas*, de la qual en féu una traducció al llatí ampliada per a incloure-la al segon volum de les *Opera omnia* de l'arquebisbe de Tarragona.

A mida que hem anat descobrint el personatge, ens hem refermat en la idea que caldria auspiciar una edició completa i revisada de tot allò que -editat o no- va sortir de la seva ploma, en el benentès que aquest hauria d'ésser un projecte impulsat per tots aquells que hi treballen, atesa la riquesa i l'enorme diversitat de camps científics que conreà Agustín.

Nosaltres, per formació i per inducció, decidírem temptejar uns dels aspectes menys treballats d'aquest humanista: el seu paper com a col·leccionista de monedes i com a copista d'inscripcions, tasques que desembocaren en la publicació de dos llibres de maduresa, però gestats durant tota la seva vida, el *De Legibus et Senatusconsultis* i els *Diálogos de medallas, inscripciones y otras antigüedades*.

Fou la lectura d'aquest últim el que ens decidí definitivament a tirar endavant aquesta tesi. En ell descobrírem un dels eixos més genuïns de tota la producció agustiniana: l'estudi de cada una de les parcel·les en què dividim l'antiguitat -filologia, numismàtica, epigrafia, arqueologia, dret, art...- no té cap sentit "per se" si no s'articula al voltant d'un objectiu aglutinador, el coneixement global de la civilització dels grecs i dels romans.

Els *Diálogos*, publicats el 1587, són un recull de tota la informació numismàtica i epigràfica que Agustín enmagatzemà any rere any des que vivia a Roma fins que morí a Tarragona. Essent com és un llibre de síntesi, si volíem escatir-ne la gènesi, se'ns feu evident la necessitat de capbusar-nos en la lectura del seu epistolari, únic corpus on intuïem poder resseguir de forma ben viva l'evolució dels seus coneixements pel que fa a ambdues matèries.

Tanmateix, les cartes tracten tanta diversitat de temes, que el nostre treball no es podia limitar només a recollir la informació sobre les esmentades referències, ja que

totes elles estan incardinades en un munt d'allusions a la vida quotidiana del personatge. Aquesta constatació ens aconsellà de fer un estudi integrat de la informació, és a dir, un comentari global de cada document escollit.

Hauríem volgut treballar amb tot l'epistolari, però davant del seu excessiu volum -més de cinc-cents cinquanta cartes en total- haguérem de fer-ne una selecció, que ha obeït a dos criteris, un de temàtic i un de temporal. El primer ja estava definit pel nostre objectiu i, per tant, de tot el corpus seleccionarem aquelles cartes on hi apareixen referències generals o concretes a la numismàtica i a l'epigrafia. Tot i així, el gruix de documents continuava essent gran, cosa que motivà l'aplicació del segon criteri: centrar-nos en aquelles cartes escrites entre 1545 i 1563, període de formació i de desenvolupament d'Agustín en les dues disciplines. És clar, doncs, que hem rebutjat totes aquelles que, si bé són interessants en altres aspectes, no tracten cap dels dos temes ni es poden incloure en el període mencionat.

Tanmateix, no comptàvem amb una edició moderna completa del material de partida, la correspondència. Les publicacions existents són parcials i responen a criteris diferents, que van des dels purament temàtics fins als d'edició d'inèdits. Només la col·lecció de les *Opera omnia* i l'edició del primer volum de l'epistolari d'Agustín feta per Flores Sellés (1980) pretenen donar a conèixer el corpus complert¹. D'aleshores ençà s'han trobat altres cartes inèdites pertanyents a tots els períodes de la vida de qui fou arquebisbe de Tarragona de les quals, gràcies a la cessió que ens en féu el professor J.L. Ferrary i gràcies a la nostra pròpia recerca, n'hem inclòs la notícia a l'elenc que figura al final del treball.

Establertes aquestes limitacions, la primera tasca per a nosaltres ha estat la de revisar el text de cada document de treball. Per a les cartes de la primera etapa (1545-1558) comptàvem amb l'esmentada edició de Flores Sellés, que encara registra alguns errors o omissions. Per a les del segon període objecte del nostre estudi (1558-1563) comptàvem amb les edicions de Dormer, de les *Opera omnia* -que inclouen la major part de les anteriors-, i la d'Andrés, sovint defectuoses.

Sense pretendre fer-ne una edició crítica, nosaltres, en tots els casos hem consultat els manuscrits autògrafs originals o, en el seu defecte, les còpies corresponents a les cartes seleccionades i n'hem establert el text d'acord amb els criteris següents: normalització de les majúscules en els antropònims, els topònims i després de

¹ A la introducció de l'edició del professor Flores Sellés hi ha informació força completa dels manuscrits i de les biblioteques que conserven els originals de les cartes o bé les còpies existents. Tot i així, desconeix els documents recuperats posteriorment pel professor J.L. Ferrary a Pesaro i alguns dels nostres, així com l'edició de dues cartes de Pere Galès a Agustín i al seu secretari a l'obra de BOEHMER-MOREL FATIO "L'humaniste hétérodoxe catalan Pedro Galés", Paris 1902.

punt; normalització de la puntuació, sempre que el text ho ha requerit necessàriament; manteniment escrupulós de l'ortografia original, excepció feta de la grafia u/v, que hem regularitzat; ús dels parèntesis per a desenvolupar les abreujatures; ús dels angles per a indicar les restitucions; ús de *sic* entre claudàtors per indicar lectures que podrien sorprendre el lector.

Tot això ha estat complementat amb l'esment a peu de plana de les variants que registren les edicions que sovint s'utilitzen per a citar el corpus epistolar i que en alguns casos han estat font d'una transmissió errònia perpetuada.

Paral·lelament a l'estudi de les cartes escollides hem cercat material pertanyent a Agustín que ens pogués ajudar a omplir els buits que freqüentment registra l'epistolari. És coneguda la pèrdua de moltes missives entre el nostre personatge i els seus corresponents, fet que dificulta poder estructurar la informació d'una manera orgànica i continuada.

En aquest sentit hem consultat alguns fons de manuscrits que ens han estat de gran utilitat. El Vaticanus Latinus i el de la Biblioteca Nacional de Madrid, a partir de les informacions del *Corpus Inscriptionum Latinarum*, ens han proporcionat molts documents originals d'Agustín o adreçats a ell que ens han permès de precisar i de corregir algunes informacions del mateix CIL, alhora que d'establir més acuradament l'aportació del nostre humanista en la transmissió d'algunes inscripcions. Aquests dos fons, juntament amb el de l'Escorial i el de l'Arnemagnæanske Institut de Copenhague, ens han fornint més cartes o fragments inèdits, que hem inclòs en un apèndix al final del nostre treball.

El fons de la Biblioteca Ambrosiana de Milà ens ha proporcionat valuosa informació, no tant per les cartes originals d'Agustín que conté -que són les editades per Andrés-, sinó per l'abundant correspondència inèdita que existeix entre els seus amics, en què es parla d'ell.

En base a la informació del catàleg de la Biblioteca del Seminario de San Carlos de Saragossa i a la consegüentment apareguda a l'edició parcial de Flores, vàrem aconseguir accedir al fons de l'esmentada biblioteca, que ha estat tancada al públic durant molt de temps per obres de remodelació. Allí, en efecte, s'hi troben còpies inèdites de quinze cartes perdudes, catorze dirigides a Pedro Chacón i una a Orsini. Just en el moment d'enquadernar aquest exemplar ens han fet a mans un article del professor Flores Sellés on hi apareixen publicades les catorze cartes a Chacón. El fet que ell estalvia de forma deliberada alguns fragments i el fet que la publicació periòdica depassa els àmbits habituals de la Filologia clàssica i de l'Humanisme ens aconsellen d'incloure-les juntament amb les altres que conformen el nostre apèndix d'inèdites, si bé n'hem llevat aquest qualificatiu.

En aquest moment, ens permetem d'insinuar la dificultat que ens ha suposat haver de treballar sempre amb la incertesa de l'aparició imminent de l'edició de l'epistolari complet, cosa que haguéssim agraït de bon principi, perquè ens hauria estalviat una feina que no constituïa de bell antuvi el nostre objectiu principal.

Un cop establerta la tria i el text de les cartes, la tasca d'identificar les monedes i les inscripcions que hi són esmentades ha estat laboriosa, i gairebé obsessiva. Malgrat que l'època en què ens hem centrat és rica en missives conservades -sobretot des de 1557 a 1560-, és difícil trobar-ne una seqüència ininterrompuda; és a dir, la majoria de vegades només conservem les trameses per Agustín als seus corresponsals i ens manquen les repostes d'aquests. Això, de bon principi, constitueix un entrebanc, puix que davant de les preguntes d'un corresponsal manquen les contestes de l'altre, que molt sovint ajudarien a matisar una informació parcial o defectuosa. De totes maneres, aquesta dificultat ha convertit el nostre treball en una autèntica tasca d'investigació, en el sentit que, a partir d'unes descripcions involuntàriament enganyoses o ambigües, hem pogut esbrinar, o si més no fer hipòtesis sobre els exemplars numismàtics i epigràfics a què es referien Agustín i el corresponsal de torn.

Val a dir, però, que ens hi ha ajudat molt l'escrupulositat amb què l'auditor, bisbe i arquebisbe copiava i descrivia el que veia. Fins a tal punt que aquest criteri ha estat decisiu a l'hora d'atribuir-li les còpies o correccions d'algunes inscripcions, o bé a l'hora de decidir la importància per a la transmissió epigràfica de còpies manuscrites seves d'inscripcions no vistes personalment.

Formalment el nostre treball s'estructura en quatre capítols. El primer tracta de la vida i de l'obra d'Agustín. No hem pretès fer-ne un estudi exhaustiu, sinó només enmarcar el personatge en l'època i en la societat en què va viure, amb la finalitat d'acomboiar l'estudi d'una de les seves facetes intel·lectuals que, en cas contrari, podria esdevenir totalment desarrelada. En aquest sentit hem posat de manifest algunes característiques de la seva personalitat que fins ara no havien estat prou subratllades al nostre entendre, i hi hem incorporat algunes notícies noves a partir de les cartes recuperades o descobertes recentment.

La divisió formal dels tres capítols següents, l'hem feta d'acord amb els períodes a què corresponen les cartes analitzades: el període romà (1545-1558), el període al·liferenc (1558-1559) i el període sicilià i tridentí (1559-1563). Totes les cartes inèdites que hem aconseguit, que pel seu contingut i per la seva cronologia s'insereixen en els períodes estudiats, les hem incorporades en aquests capítols. La resta, la recollim en un cinquè capítol, a tall d'apèndix.

Finalment hem inclòs tres índexs. El primer, una relació de les monedes que apareixen descrites a les cartes i que presumiblement posseïen aleshores Agustín i/o els

seus amics; el segon, un llistat de les còpies d'inscripcions que va realitzar o va obtenir durant el període de temps estudiat; el tercer, un elenc de totes les cartes que fins al moment actual han arribat a les nostres mans o bé de les quals en tenim notícia.

RELACIO DE LES ABREUJATURES MES UTILITZADES

AAMAN	<i>Antonii Augustini Musei Antiquiora Numismata. ap. Opera omnia VIII, pp. 311-338.</i>
AGS	Archivo General de Simancas.
Altieri	Manuscris de la Biblioteca Altieri (Roma).
Ambr.	Manuscris de la Biblioteca Ambrosiana de Milà.
Andrés	<i>Antonii Augustini Archiepiscopi Tarraconensis Epistolae Latinae et Italicae nunc primum eidtae.</i>
AVS	Archivio Vaticano Segreto.
Azagra	AZAGRA, M. <i>Cartas eruditas de algunos literatos españoles.</i>
Barb. Lat.	Fons de manuscris "Barberini Latini" de la Biblioteca Apostolica Vaticana.
Barc.	Manuscris de la Biblioteca Universitària de Barcelona.
BMCB	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. Bithynia.</i>
BMCBo	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. Boeotia.</i>
BMCE	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. Euboea.</i>
BMCEp	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. Epirus.</i>
BMSI	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. Italia.</i>
BMCIII	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. Illyria.</i>
BMCIo	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. Ionia.</i>
BMCL	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. Lesbos.</i>
BMCPa	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. Pamphilia.</i>
BMCP	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. Peloponnesus.</i>
BMCPPh	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. Phoenicia.</i>
BMCS	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. Sicilia.</i>
BMCSelucid	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. The Seleucid Kings of Syria.</i>
BMCSy	<i>A Catalogue of the Greek coins in the British Museum. Syria.</i>
Boehmer-Fatio	BOEHMER-MOREL FATIO. "L'humaniste hétérodoxe catalan Pedro Galés"
Cahner	CAHNER, M. <i>Epistolari del Renaixement (2 vols.).</i>
CIL	<i>Corpus Inscriptionum Latinarum.</i>
Caes.	Manuscris de la Biblioteca del Real Seminario de San Carlos de Saragossa.

CoDoIn	SALVA-SAINZ DE BARANDA. <i>Coleccion de Documentos inéditos para la Historia de España.</i>
Cop. A-M	Manuscrits de l'Arnammagnaeanske Institut de Copenhagen.
Cr. (nº)	Número de les monedes romanes republicanes segons l'inventari de M. CRAWFORD. <i>Roman Republican coinage.</i>
CT	MERKLE et alii. <i>Concilium Tridentinum (13 vols.).</i>
Dormer	DORMER, D. J. <i>Progressos de la historia en el reino de Aragón y elogios de Gerónimo Zurita.</i>
ES	FLOREZ-SAINZ DE BARANDA. <i>España sagrada.</i>
Esc.	Manuscrits de la Biblioteca de l'Escorial.
Flores	FLORES SELLES, C. <i>Epistolario de Antonio Agustín.</i>
Gigas	GIGAS, E. "Lettres inédites de quelques savants espagnols du XVIème siècle"
Graux	GRAUX, CH. <i>Los orígenes del fondo griego del Escorial</i> (trad. cast.)
IG	<i>Inscriptiones Graecae.</i>
IRB	MARINER, S. <i>Incripciones Romanas de Barcelona</i> , Barcelona
Jornades	<i>Jornades d'Història: Antoni Agustín i el seu temps (2 vols.).</i>
Matr.	Manuscrits de la Biblioteca Nacional de Madrid.
Miquel	MIQUEL ROSELL, F. "Epistolario de Antonio Agustín"
Morrison	MORRISON, C. <i>Catalogue des monnaies byzantines de la bibliothèque national.</i>
Op. om.	<i>Antonii Augustinii Opera omnia (8 vols).</i>
Pes. Oliv.	Manuscrits de la Biblioteca Oliveriana de Pesaro.
RAH	Manuscrits de la Real Academia de la Historia.
RIC	<i>Roman Imperial Coinage</i> , London 1923 en endavant.
RIT	ALFÖLDY, G. <i>Die römischen Inschriften von Tarraco</i> , Berlín 1975.
RRC	CRAWFORD, M. <i>Roman Republican coinage.</i>
SNG	<i>Sylloge Nummorum Graecorum.</i>
Tar.	Manuscrits de l'Arxiu Capitular de Tarragona.
Tol.	Manuscrits de la Biblioteca Capitular de Toledo.
Vat. Lat.	Manuscrits del fons "Vaticanus Latinus" de la Biblioteca Apostolica Vaticana.
Villanueva	VILLANUEVA, <i>Viaje literario a las iglesias de España.</i>
Vives	VIVES, A. <i>La moneda hispánica (2 vols.)</i>
Wickersham	WICKERSHAM CRAWFORD "Inedited letters of Fulvio Orsini to Antonio Agustín"

ALGUNES CONSIDERACIONS FORMALS.

1. Citem els textos grecs i llatins segons les abreujatures del *Greek English Lexicon* de Liddell and Scott i segons el *Thesaurus Linguae Latinae*, respectivament.
2. En la descripció de les monedes utilitzem les abreujatures *e.* i *d.* per a indicar esquerra i dreta.
3. Quan al llarg del treball citem les cartes de/a Agustín publicades obviem esmentar-ne l'edició, atès que ja ho fem a l'elenc final, llevat que la carta formi part del corpus comentat per nosaltres, cas en què fem esment de la pàgina.
4. Per facilitar la ràpida identificació de cada carta i del seu destinatari quan no es tracta d'Agustín, hem consignat la data d'expedició al marge superior dret de cada una d'elles, i el nom d'aquell a qui va dirigida just després de la fórmula d'encapçalament, entre claudàtors, sempre i quan no hi figuri.

LA TRAJECTORIA HUMANA I INTEL.LECTUAL
D'ANTONIO AGUSTIN ALBANELL

I. EL PERIPLE D'ESTUDIANT¹

Estudis a Aragó, Castella i Lleó.

Antonio Agustín fou el fill petit dels sis que tingueren el matrimoni constituït per Antonio Agustín i Siscar i Aldonça Albanell i Durall. Nasqué a Saragossa el 26 de febrer de 1517 i quedà orfe de pare el 1524 i de mare cinc anys més tard. La branca familiar paterna, els Agustín, provenia de Fraga i el seu pare arribà a ésser regent i vice-canceller d'Aragó (1508-1523). La branca materna, els Albanell, eren de Barcelona i el

¹ El professor Flores Sellés ha fet un estudi molt detallat d'aquest període al seu article "Antonio Agustín, estudiante en Italia" ap. *El Cardenal Albornoz y el Colegio de España VI*, Bolonia 1979, pp. 315-371.

Amb tot, la vida més completa redactada fins avui és encara la de Mayans i Siscar que figura com a pròleg dels *Diálogos de las armas* d'Agustín i, traduïda al llatí, al vol. II de les *Opera omnia*, amb importants addicions respecte a la redacció castellana.

El primer resum de la vida del nostre personatge, el trobem ja a la *Oratio funebris* que li dedicà A. Schott, publicada a Tarragona l'any de la seva mort i, després, al volum I de les *Opera omnia*. Durant el segle XVIII s'editaren altres resums en obres, generalment, de caràcter enciclopèdic. Podem esmentar una *Antonius Augustinus Leben* publicada a Gotha l'any 1779 per Wagenseil; una breu resenya a l'obra de Panziroli *De claris legum interpretibus* editada a Leipzig el 1721; les vint pàgines que hi dedica Nicéron a les *Mémoires pour servir à l'histoire des hommes illustres dans la république des lettres* i la glossa de Nicolás Antonio al volum I de la *Bibliotheca hispana nova*, pp. 97-102. A la Biblioteca Nacional de Madrid existeix també una *Chronologia de Vita et Scriptis D. Antonii Augustini* copiada al segle XVIII (ms. 5732 ff. 40-43).

Ja al segle XIX tenim la important introducció de Juan Andrés a l'edició de les seves *Epistolae latinae et italicae nunc primum editae* feta a Parma. Latasa, per altra banda, a la seva *Biblioteca antigua y nueva de autores aragoneses I*, després d'unes breus notes biogràfiques ofereix una extensa informació sobre les obres d'Agustín, publicades o inèdites. Ch. Graux i P. de Nolhac en les seves respectives obres sobre l'origen del fons grecs de l'Escorial i sobre la biblioteca d'Orsini proporcionen abundants referències biogràfiques de l'arquebisbe de Tarragona. Les notícies que Villanueva inclou sobre Agustín al seu *Viaje literario a las iglesias de España* són interessants pel que representen d'estudi dels arxius episcopals de Lleida i Tarragona. En el tombant de segle existeixen dues publicacions de J. A. Brugat que, malgrat el seu títol enllaminador, cal desestimar perquè no aporten cap novetat a l'estat de la qüestió d'aleshores, ans al contrari són obres gairebé panfletàries al servei d'uns interessos molt evidents.

Ja en aquest segle Ricardo del Arco va publicar el 1910 una nova obra biobibliogràfica que, tanmateix, conté alguns errors, sobretot pel que fa a dates. És important, per l'esforç de síntesi que representa, el resum biogràfic de De Zulueta traduït de l'anglès i publicat al *Boletín Arqueológico de Tarragona*.

Recentment cal destacar la figura del professor Flores que, a més de l'article citat, ha dedicat una bona part dels seus estudis a la personalitat d'Agustín com a historiador del dret i que va iniciar la publicació de l'espistolari ja fa una dècada. Finalment cal esmentar la publicació dels dos volums d'actes de les *Jornades d'Història: Antoni Agustí i el seu temps* celebrades a Tarragona el 1986 i la imminent publicació de les actes del *Colloquium Antonio Agustín and the culture of his time* celebrat a London el 1990.

No obstant això, una de les eines més importants per tal de completar els buits biogràfics d'Agustín és la publicació de cartes inèdites com les que ens ha cedit gentilment el professor J. L. Ferrary o bé les que nosaltres mateixos hem recuperat i editem com a apèndix.

seu avi, Jeroni Albanell, fou regent del Consell d'Aragó (1494-1504)². Ambdues famílies, doncs, havien accedit al món de la burocràcia cancelleresca, arribant-ne a ocupar llocs preeminents.

Els germans Agustín -Gerónimo, Isabel, Gerónima, Pedro, Juan i Antonio- seguiren els designis aleshores establerts per a les famílies del seu rang, i així Gerónimo fou consagrat a les armes mentre que Pedro ho era a l'Església. Antonio, potser seguint la tradició familiar que vinculava ambdós cognoms al món de la jurisprudència, després dels primers estudis a Saragossa, fou enviat a Alcalà on romangué des del 1526 al 1528, per passar, a continuació, a Salamanca (1528-1535), on realitzà bàsicament estudis de llatí i de dret civil i on es graduà en aquesta disciplina l'abril del 1534.

Morta la mare el 1529, Agustín passà a dependre directament dels seus germans, i més concretament de Gerónimo que esdevingué el seu tutor. Hem de suposar una decisió d'ambdós el fet de trobar-se a Itàlia la tardor del 1535. Salamanca devia quedar petita al nostre personatge i aquest devia reclamar dels seus familiars poder anar a Bolònia per tal de perfeccionar els seus estudis jurídics - no debades aquesta ciutat s'enorgullia de tenir la universitat més prestigiosa quant a ciència jurídica.

Malgrat que no posseïm cap document de l'època que ens parli de la voluntat explícita d'Antonio de realitzar estudis fora de la seva terra, ens permetem d'entreveure ja una de les característiques més genuïnes del seu caràcter, que molt poques vegades ha estat posada en relleu: l'ambició per a accedir a llocs importants a través dels seus coneixements.

Estudis a Bolònia i Pàdua.

El 13 de novembre del 1535 ja és a Bolònia des d'on escriu al seu germà Pere "per tal que li prepari la documentació necessària a fi de sol·licitar la beca de Sant Climent"³. Aquest fet ens indica que l'anada a Itàlia obeïa a un pla curosament preestablert que desembocaria en el doctorat en ambdós drets cinc anys més tard.

El curs havia començat a primers de novembre i acabà a mitjant juny del 1536. No ens resta cap document sobre el desenvolupament de la seva vida durant aquest primer any escolar, però hem d'imaginar Agustín emprant el seu temps d'oci en l'estudi i en cultivar les seves primeres amistats que, com és natural, duen cognoms aragonesos: Bernardo Bolea i Pedro Ruiz de Moros. Un altre personatge amb qui mantingué contactes estrets durant la seva primera època a Itàlia fou Mateu Pascual, l'erasmista català que havia estat empresonat per la Inquisició i que havia fugit a Roma el 1537. Cal

² Sobre l'origen d'ambdues famílies vegeu DURAN, E. "Antoni Agustí i els cercles catalans" ap. *Jornades d'Història: Antoni Agustín i el seu temps I*, Tarragona 1986, pp. 261-264.

³ BERTRAN ROIGE, P. "L'etapa italiana d'Antoni Agustí i les seves relacions amb el col·legi d'Espanya a Bolonya" ap. *Jornades d'Història I*, p. 233.

situar el seu primer contacte a Alcalà on Pascual havia estat rector del Colegio Mayor de S. Ildefonso i del Colegio Trilingüe⁴.

La relació entre ambdós fou força regular i és precisament una carta del 12-4-37 d'Agustín adreçada a Pascual la primera que conservem de la seva obra epistolar.

Del segon curs a Bolònia només conservem la informació que ens aporten nou cartes, en una de les quals Agustín manifesta clarament una de les seves decisions vitals: l'opció per l'estudi de les humanitats, malgrat que això aleshores no era massa ben vist pels que es dedicaven a la jurisprudència (“*In id namque insidimus temporis, ut eos minus peritos iuris esse, apud quos humanarum litterarum magis sit, vulgo putent. Quam ob rem neminem (unum alterumve excipio) me earum studiosum esse, scire velle: signum tibi sit, tuum nomen patrio sermone his et superioribus litteris ascriptum*”⁵).

Aquesta actitud envers les *litterae humanae* serà la que el conduirà, immediatament acabat el doctorat, a estudiar les fonts del dret romà, no a partir dels comentaristes posteriors -tal com era usual a l'època-, sinó a partir de l'establiment d'un text que reflecteixi el més fidedignament possible la font; és a dir, l'aplicació de la filologia a la ciència del dret. Aquest nou corrent havia estat introduït a les universitats europees, encara que tímidament, per Andrea Alciato de qui Agustín serà un deixeble aventatjat.

No obstant això, ell havia assistit durant dos cursos a les classes tradicionals de Pier Paolo Parisio de qui era un fervent admirador. En assabentar-se que, acabades les classes del 1537, Parisio es traslladava a Roma per ésser nomenat cardenal, Agustín decidí traslladar-se a Pàdua malgrat que “*Alciatum ad nos cogitare rumor fuerat*”⁶. En definitiva, volia però dolia: “*Alciatus plane decepit nos, vel potius hos. Ego enim Patavium...poficiscar. Quo si salvus advenero...illum hic novam docere iurisprudentiam facile patiar*”⁷.

Així doncs, el 29 d'octubre deixà Bolònia i, després d'un viatge dur i penós, féu cap a Pàdua el dia 31 on l'esperava Jorge Vázquez que l'acomodà en una hosteleria on ell mateix compartia una cambra amb Juan Anguiano. Ambdós seran els seus amics i confidents durant el seu sojorn paduà.

El curs comença el novembre i Agustín assisteix a les classes de dret de Mariano Socini, a les de grec i de llatí de Lazaro Bonamico i a les d'humanitats de Faseoli. Tot i que aprecia el mestratge dels seus nous professors, Agustín creu que els bolonyesos són millors, en particular Romulo Amaseo i P. Parisio. Les notícies d'Alciato

⁴ BATAILLON, M. *Erasmus y España*, México, Madrid, Buenos Aires 1986², pp. 476-477.

⁵ Carta a M. Pascual del 28-4-37.

⁶ Carta a M. Pascual del 16-8-37.

⁷ Carta a M. Pascual del 27-10-37.

que li arriben de Bolònia mantenen el seu interès per al nou professor, encara que intenta dissimular-ho amb frases com “ *ipsius hominis (Alciato) imaginem ad me mittas. Non quod a nostra veteri possis nos sententia, in caelum feras eum licet, commovere: sed quod quem fortasse aliquando sum doctorem habiturus, nosse ut quem maxime desydero*”⁸.

Durant la seva estada a Pàdua realitza dos viatges a Venècia, un aprofitant les vacances de Nadal i l'altre a començament de juny del 1538. Tornant d'aquest últim, passarà un dia a Pàdua i finalment es dirigirà Bolònia on arribà el dia 18 de juny.

El curs 1538-1539 serà de gran importància per a l'aragonès Agustín, ja que s'esdevindrà la seva admissió al Col·legi de Sant Climent⁹. El dia 2 d'octubre del 1538 es realitzen a Saragossa les primeres proves de sang del futur col·legial, en presència del vicari general D. Francisco de Aguirre. Agustín les supera i el dia 4 el Capítol i l'arquebisbe D. Federico de Portugal expedeixen la sol·licitud de la beca corresponent a dret canònic a la qual tenia dret la seu de Saragossa, sol·licitud que serà presentada al Col·legi de Sant Climent el dia 16 de desembre.

Després de defensar la lliçó “ *c. propter sterilitatem de locato* “ el dia 27 de gener del 1539 serà admès com a col·legial pel rector electe Francisco de Villanueva. Començava en aquest moment un dels camins més segurs per esdevenir càrrec de confiança del Papa o de l'Emperador: el doctorat en dret per la universitat bolonyesa.

Tal com afirmàvem anteriorment, sembla que Agustín tenia molt clar que aquest seria l'itinerari a seguir durant la seva vida. No apareix mai interessat directament en la docència a les aules universitàries, ans al contrari, afirmara en una de les seves cartes “ *ego...qui numquam habui, habiturusve sum discipulos* “¹⁰. En canvi, sí que s'interessa per conèixer fil per randa tots i cadascun dels passos que segueix Bolea per aconseguir un càrrec de la Corona. L'actitud de la família d'Agustín, que veia en ell el seu membre més destacat intel·lectualment, propiciava el tarannà del nostre personatge, fins a tal punt que el seu germà Gerónimo li escrivia, segons paraules seves “ *ut conscriberem aliquid, quo meorum studiorum fieri certiores possent ii qui magistratus in Hispania deferunt* “¹¹.

Malgrat que fins ara no s'han trobat cartes entre Agustín i els seus germans pertanyents al període bolonyès, sabem per referències indirectes que la relació era força sovintejada. Agustín depenia econòmicament d'ells i, per tant, les seves decisions sobre el futur degueren estar molt mediatitzades per l'opinió de Gerónimo i de Pedro. Quan el

⁸ Carta a B. Bolea del 1-12-37.

⁹ La informació sobre la permanència d'Agustín al Col·legi espanyol és a PÉREZ MARTIN, A. *Proles Aegidiana vol. 2*, Studia Albornotiana 31, Bolonia 1979, pp. 760-763.

¹⁰ Carta a B. Bolea del 13-5-41.

¹¹ Carta a B. Bolea del 9-10-40.

27 de maig del 1539 J. Sora, un dels seus primers companys a Bolònia, l'exhorta que torni a Saragossa, la resposta d'Agustín és clara: "*consilium tuum sequar: sin aliter fratribus meis, caeterisque videbitur*".

A la correspondència de l'estiu de 1538 continua fent omís d'Alciato i afirma "*tota mihi prora et puppis (ut aiunt) in August(ino) Beroho est quem puto expectationi meae paria facturum*"¹².

El seu amic Bolea, ja doctor, marxa cap a Nàpols per a aconseguir un càrrec públic, alhora que Agustín es fa responsable dels seus deutes i de la seva biblioteca que acabarà malvenent el mes de març del 1539.

El novembre comença el curs. El 14 de desembre Agustín figura com a fiador de Francisco López de Gómara per a la seva readmissió com a capellà del Col·legi espanyol de S. Climent. Durant el període de vacances d'estiu del 1539, Agustín aconseguí dues llicències per absentar-se de Bolònia. La primera, del 6 al 14 d'agost, li fou obtinguda per Pedro Domínguez Molón, però desconeixem amb quin motiu la sol·licità. La segona, del 17 d'agost al 13 de setembre, li obtingué Francisco Ramírez i la sol·licità per anar a saludar el nou ambaixador imperial a Venècia, Diego Hurtado de Mendoza, que hi havia arribat el dia 25 de juliol.

Exceptuant uns quants dies d'estada a Pàdua per a visitar els seus antics condeixebles, la resta del temps el passa a Venècia, on entaula una tal amistat amb l'ambaixador que, un cop tornat a Bolònia, comença un intercanvi epistolar en què Agustín ja es permet de recomanar-li uns quants amics seus que pensen traslladar-se a Venècia. Un testimoni de la trobada entre Agustín i Mendoza hauria estat el seu oncle matern Galceran Albanell, anomenat bisbe de Bossa (Sardenya) el mes de maig anterior.

El curs 1539-1540, que començà l'1 de novembre, estigué farcit de dificultats de tota mena per al nostre jove estudiant. La sequera era tant alarmant que a finals de setembre Agustín escrivia a Vázquez "*annona est durior tamen*". Juntament amb això, es declarà una epidèmia que impedí que Alciato impartís les lliçons des del gener fins a finals d'abril del 40.

Durant aquest curs Agustín anirà canviant la seva actitud reticent i desconfiada envers Alciato per una progressiva admiració que, si bé mai no arribà a esdevenir amistat, sí que li permeté escriure, amb una sensibilitat del tot diferent, "*meus Alciatus...qui omni genere doctrinae hos duos menses erudit; enim et disputationibus interfuit, et diligentissime est interpretatus, dictavitque nihilominus accuratissime*"¹³.

El temps lliure d'aquest curs, Agustín l'aprofità per a dedicar-se a la música i a la poesia. En els comicis anuals per a escollir els càrrecs del Col·legi, ell fou elegit

¹² Carta a J. Vázquez i a J. Anguiano del 23-7-38 .

¹³ Carta a J. Vázquez i a J. Anguiano del 30-12-39.

consiliari canonista, un dels quatre càrrecs adjunts al rector que aquell any fou Pedro Domínguez Molón.

El març del 1540 es casà la seva germana Isabel, vídua de Cristòfol d'Icard, amb Ferran I de Folc, duc de Cardona. Així s'acomplia un dels desitjos més cobejats per la família Agustín, el d'emparentar amb l'alta noblesa catalano-aragonesa. Amb aquest motiu Antonio “ *cum otii plus haberem et bellam sane ὑπόθεσιν ad Catulli imitationem nuptiale carmen, quod ad te (Hurtado de Mendoza) mitto conscripsi* ”¹⁴ .

Agustín no amaga la seva satisfacció en conèixer la notícia, i escriu a Bolea el 27 de març: “ *Isabellam sororem germanam meam duce Cardonensium factam marito Caesaris avunculo, sene illo quidem, sed e quo si filium peperit, maximus splendor, maximae facultates, nomen etiam maximum nostrae erit familiae* ”.

Els dos primers avortaments d'Isabel, el neixament posterior de dues nenes, així com la definitiva mort del duc el dia 13 de novembre del 1543, frustaren les esperances d'un futur duc Folc i Agustín. La duresa del comentari “ *Isabella soror post tres a nuptiis menses puellam male peperit...quod in bonam partem accipio, ut se malit illa matrem quam citissime Cardonii pueri fieri quam tot menses puella gravari* ” demostra les presses dels Agustín per tenir un nebot successor, fet que feia exclamar a Antonio el 9 d'octubre de 1540 “ *Isabella soror praegnans iterum est* ” i alhora lamentar el nou avortament -ara d'un mascle- el maig de 1541 amb aquestes paraules: “ *in Hispania abortum Isabella soror fecit octavo mense, quodque dolendum maxime fuit, infantem tum edidit puerum* ”.

Agustín continua dependent econòmicament i tutelar dels seus germans, cosa que li impedeix dur a terme un viatge a Nàpols per veure el seu amic Bolea la primavera del 1540. Aquest i Mendoza hauran de deixar-li diners, mentre que no li arriba l'assignació d'Espanya.

Rodrigo Gutiérrez de Alférez de Vilches fou el col.legial encarregat pel rector Alfonso de Guevara d'endegar les segones proves de sang d'alguns dels seus condeixebles. A tal fi s'absentà de Bolònia del 15 d'abril fins al 8 de desembre del 1540, de manera que el 13 de novembre era a Barcelona per realitzar les corresponents a Antonio Agustín, les quals resultaren novaments netes, més si tenim en compte que aleshores els Agustín havien emparentat amb els Cardona.

En iniciar-se el curs 1540-1541 el nostre col.legial comença de pensar en el seu futur immediat, un cop s'hagi doctorat, cosa que succeirà el 3 de juny. Per Nadal, descartada la docència a les aules, el seu objectiu principal sembla ser completar els estudis de dret i d'humanitats “ *quoad in Hispaniam a meis fratribus trahar* ”¹⁵. El mes de

¹⁴ Carta del 18-4-40. Al ms. Matr. 1854 f. 162 hi ha una còpia d'aquest *carmen nuptiale* que Agustín envià a la seva germana, un cop revisat per Mendoza.

¹⁵ Carta a J. Quadra del desembre de 1540.

maig del 41, però, està disposat a obtenir un càrrec intermedi, similar al que ha obtingut Bolea a la cort de Nàpols, “*quamquam illa canificina exhorrenda est; sed tamen si non aliter licet superiora subsellia adipisci ferendum est*”¹⁶. Aquesta idea d’acceptar llocs inferiors amb la perspectiva d’escalar a fites superiors no devia ser nova en la ment d’Agustín, puix que amb motiu del seu frustrat viatge a Nàpols la primavera anterior, alguns “*me Neapolim magistratus gratia proficisci putarent*”¹⁷.

Les Pandectes de Florència.

El mes de juliol, tanmateix, ja sembla decidit a dedicar-se als estudis i a no abandonar Itàlia, i li escriu a Faseoli “*quod eis scribis veritum te, ne patriam hisce gymnasiis praetulissem, pro certo id affirmare possum: me hinc non ante discessurum quam quantum volo variis ex studiis hausero: cui rei aliquot etiam annos operam dabo*”¹⁸.

El començament de l’estiu del 1541, si més no, el passarà a Bolònia, en alguna hisenda rústica del Col.legi, escrivint i potser estudiant l’edició del Digest d’Haloander, que compararà durant l’últim trimestre amb els dos manuscrits florentins. Jean Matal, estudiant del franc-comptat, que havia conegut el 1538 i que més endavant esdevindria el seu secretari fins el 1555, li escrivia el 13 de juliol: “*rusticarer tecum libenter sed me retinet Alciatus..., ante ferias venire non possum*”. Hem de pensar que, quan es reuniren durant l’estiu, ambdós companys prepararien el viatge a Florència i cercarien la forma d’accedir a aquests dos preuats manuscrits del Digest que Cosme de Medici guardava tancats en un cofre i que només mostrava a les grans personalitats. Fou Juan de Luna, governador militar de Florència, qui va intercedir davant Cosme, per tal que els dos amics poguessin consultar-los. S’absentaren de Bolònia del 20 d’octubre del 1541 fins a l’1 de gener del 1542, Agustín amb una llicència obtinguda per Pedro Domínguez Molón.

En arribar a Florència trobaren un altre jurisconsult que preparava una edició del Digest a partir dels manuscrits florentins, Lelio Torelli. Aquest fet no suposà cap enfrontament, ans al contrari una mútua col.laboració que desembocà en una fructífera amistat amb Torelli i, fins i tot, amb el duc. Aquesta estada a Toscana també els serví per conèixer Piero Vettori amb qui Agustín mantingué relació epistolar posterior¹⁹.

En aquests dos mesos i escaig Agustín començarà a posar en pràctica la nova manera de concebre l’estudi del dret civil, que li havia explicat Alciato. El més important és l’establiment d’un text depurat el més a prop possible del que era l’original; és a dir,

¹⁶ Carta a B. Bolea del 13-5-41.

¹⁷ Carta del 9-10-40.

¹⁸ Carta del 4-7-41.

¹⁹ Cartes del 13-11-57 de l’agost del 1563.

la tasca filològica per antonomàsia.

A la carta-dedicatòria d'Agustín a Miquel Mai dels tres primers llibres de les *Emendationes et Opiniones* quedà reflectida la perplexitat experimentada pels dos estudiosos pel fet que “*no encontramos la misma escritura en todos los libros de las leyes, y el que la encontramos contraria, no en uno y otro lugar sino en seiscientos*”²⁰.

La intenció d'Agustín, de retorn a Bolònia, és editar el Digest “*pero los preceptos del Il(ustrissi)mo D. Fernando, Duque de Cardona, marido de mi hermana, y los ruegos de mis carisimos hermanos... me llaman a la vuelta de mi casa y me obligan a precipitar mis pensamientos*”²¹, de manera que decideix editar només els resultats més importants.

Tanmateix, a començaments de febrer del 1543, Torelli l'informa que ja ha acabat de preparar la seva edició, cosa que sorprèn a Agustín “*neque enim putabam te in maximis istis occupationibus tuis posse tam cito tantam rem conficere*”²². Davant d'aquest fet decideix trametre la seva obra a Torelli, perquè li faci les esmenes convenients.

Itàlia o Espanya?

Tenim constància d'una absència d'Agustín del Col·legi des del 3 fins al 29 de juny, obtinguda pel seu procurador Luis Carrasco. No obstant aquesta data oficial, Agustín ja era a Pàdua el 28 de maig des d'on, juntament amb Matal, es dirigí a Venècia amb la intenció de lliurar l'exemplar manuscrit del seu llibre a l'editor Giunta. Un cop arribats, ambdós amics decidiren “*hic (Venècia) expectare dum omnes libri conscribantur*”²³ i s'allotjaren a casa de Mendoza. Agustín, però, assabentat que l'Emperador i el Papa es reunien a Busseto del 21 al 25 de juny, decideix fer-hi acte de presència “*coactus ad caesarianos quosdam familiares meos salutandos et ad diplomata a Pontifice Maximo accipienda Elnensis sacerdotii, quod Petro fratri a Carolo Caesare fuit Barcinone delatum*”²⁴.

A més a més d'aquests afers, Agustín aprofità els quatre dies per saludar i per parlar amb alguns personatges propers al Papa. Possiblement en aquesta ocasió es gestà el començament del *cursus honorum* del nostre humanista el qual, acabades les converses, a contra cor, s'incorporà al seguici papal que es dirigia a Bolònia “*ut Pontificium quoddam negotium conficerem*”, tot menyspreant els seus components amb

²⁰ Op. om. II, p. 3.

²¹ Ibid.

²² Carta del 17-2-43.

²³ Carta a L. Torelli del 16-6-43.

²⁴ Carta a G. Osorio del 8-7-43.

paraules d'una duresa extrema : " *nunc totos dies Pontificis istis canibus servio, et minime iucundis negotiis operam do*".

Des de Bolònia, altra vegada es desplaçà a Venècia per vetllar per l'edició del seu llibre, i amb la intenció d'anar després a Roma, puix que l'afer pontifici no havia quedat del tot enllestit. El permís d'absència del Col.legi duu les dates del 25 de juliol al 13 d'octubre.

Durant aquesta estada a la ciutat de les gòndoles va consultar, a casa de Mendoza, el còdex de les Novel.les de Justinià de Bessarion, que romania a la biblioteca marciana²⁵, i un còdex de l'Epítome de Julià. El dia 13 d'octubre ja era de retorn de Bolònia i l'endemà escrivia a Torelli que estava disposat a editar tot el que havia trobat de nou sobre el Corpus iuris civilis i que no figurava a l'edició d'Haloander. Torelli li envià de seguida una còpia del còdex florentí de les Novel.les que Agustín ja havia vist i sol.licitat anteriorment²⁶.

En començar el nou curs, Agustín tira endavant tres projectes diferents: l'edició crítica de les Novel.les de Justinià²⁷, l'edició del seu llibre *De legibus et senatusconsultis* i l'elaboració d'un treball sobre dret pontifici. Cap d'aquests projectes veurà la llum, excepció feta del *De legibus et senatusconsultis*, uns quants anys més tard.

Els *Emendationum et opinionum libri IV* s'acabaren d'imprimir el dia 13 de setembre. L'endemà mateix Agustín anunciava a Torelli que tornaria a Bolònia abans de l'octubre i que, segurament, no es desplaçaria a Roma (s'havia resolt el seu afer pontifici?).

La pressió familiar perquè tornés a Espanya devia ésser molt forta aleshores, si hem de fer cas de la queixa que adreça a Perrenot, el futur bisbe d'Arras i cardenal de Granvelle: " *fratres mei et unicus familiae nostrae patronus Cardonensium Dux...me Barcinone foro negotiorum et causis implicari volunt*"²⁸. D'aquí que es veiés empès a cercar d'obtenir un càrrec públic i que no estalviés esforços per fer contactes amb la cort papal i tingués previst d'anar a Roma, atès que ja havia fet l'opció de restar a Itàlia.

A començaments de febrer del 1544, no obstant això, Agustín contemplava la possibilitat de traslladar-se a Barcelona, puix que havia rebut amb retard una carta dels seus germans on li comunicaven que el Duc de Cardona estava a punt de morir i, sobre tot, que la seva germana i llurs dues filles veien amenaçats els seus drets hereditaris a mans d'Alonso de Aragón, gendre del Duc, marit de la seva filla primogènita haguda en

²⁵ Còdex Marcianus graecus 179.

²⁶ Còdex Laurentianus LXXX, 4.

²⁷ V. FLORES, C. "Antonio Agustín y las Novelas de Justiniano: una frustrada edición" *Proceedings of the Sixth International Congress of Medieval Law*, pp. 55-68.

²⁸ Carta del 30-9-43 (Flores, p. 172).

primeres núpcies i futura duquessa Joana²⁹. Ferran Folc, però, havia traspassat el dia 13 de novembre de 1543, fet que Agustín desconeixia i del qual s'assabentà cap el 20 de febrer. La notícia li anà com anell al dit, perquè, de totes maneres, ja havia decidit de no anar-hi, tal com podem copçar a la carta tramesa a Torelli el dia 23: “ *nos vero Hispaniensem profectionem vel consilio tuo vel nescio qua spe Romani magistratus ducti omisimus*” .

És del tot evident que la seva gran preocupació des que havia decidit quedar-se a Itàlia era la d'aconseguir un càrrec que li permetés de viure amb una certa comoditat, sense haver de dependre dels seus familiars. A mitjanç març, tot i això, encara era un mar de dubtes i confessava a Torelli “ *de mea vero aut Romana aut Hispaniensi profectioe nihil habeo constitutum*” ³⁰ .

²⁹ Carta a L. Torelli de l'1-2-44. Ens consta que a l'arxiu històric notarial de Barcelona existeixen els diferents testaments redactats per Ferran Folc, l'estudi dels quals haurà de proporcionar-nos més informació sobre el plet que interposà Isabel Agustín contra Joana per raons d'herència.

³⁰ Carta del 15-3-44.

II. AUDITOR DEL TRIBUNAL DE LA ROTA

Obtenció del càrrec. Primers projectes.

D'ara endavant podem rastrejar en el seu epistolari la successió de notícies i d'influències que s'esdevenen a Roma, per tal que sigui designat com a auditor de la Rota. El seu antecessor, l'aragonès Luis Gómez, havia mort el 1543 i, per tant, havia deixat vacant la plaça que, tradicionalment des de Juli II, corresponia a un doctor *in utroque iure* súbdit del regne d'Aragó, presentat a instàncies del rei.

L'emperador, segurament aconsellat per Antonio Perrenot³¹, estava d'acord a designar Agustín, segons les seves pròpies paraules "*ego vero id solum scio Caesaris legatum de me apud Ponti(ficem) Max(imum) verba fecisse ut suffectus Lud(ovico) Gometio essem*"³². El Papa, però, havia mostrat una certa reticència a causa de la seva edat -ja que una de les condicions que s'exigia als auditors era que fossin *doctores iuris famosi* i haguessin desenvolupat càrrecs de responsabilitat anteriorment-, i havia ajornat la decisió. Per altra banda, sembla que Margarita d'Aústria, filla natural de Carles V i esposa d'Ottavio Farnese, nét del Papa, li era contrària tot i que la proposta imperial era ferma³³.

Les impressions d'Agustín varien de setmana en setmana. A finals de maig es planteja contrarestar Margarita, tot recorrent a Galceran Albanell, cavaller de Santiago des del 1531, "*consobrinum...qui Octavii ducis sumptibus vivit. Poterit aliquid per eum effici...*"³⁴.

A primers de maig demana a Torelli que aturi els passos que estava disposat a fer per a ell, perquè "*habeo Roma recentes nuntios, quibus legatum quamprimum rem transacturum polliceri scio*"³⁵. A començaments de juny, però, a conseqüència del distanciament entre el Papa i l'Emperador perquè aquell havia estat impedit de pressionar sobre les Dietes alemanyes, es tornen a allunyar les possibilitats d'Agustín, fins que, a principis de juliol, escriu a Torelli "*de nostra petitione expecto certos nuntios quam primum. Recentibus autem litteris accepi competitores cessisse. Pontifex Caesaris rebus tantisper fuisse dicitur, dum archipirata timebatur*".

A finals de juliol Agustín sembla ja convençut que no se li escaparà el càrrec quan afirma "*De Romanis rebus a Caesarianis certam spem habemus omnes in officio fore, daturosque operam pollicentur ut aut nos aut Hispanus sufficiatur nemo*"³⁶.

³¹ V. carta d'Agustín a aquest del 2-10-52.

³² Carta a L. Torelli del 20-4-44.

³³ Carta a L. Torelli del 29-4-44.

³⁴ Ibid.

³⁵ Carta del 4-5-44.

³⁶ Carta a L. Torelli del 26-7-44.

L'Emperador continua pressionant Pau III per a la designació d'Agustín fins que el Papa el crida a Roma a finals d'agost, fet que és motiu de les felicitacions de Torelli i de Matal.

Malgrat que la documentació existent al Col·legi de Sant Climent de Bolònia ens diu que Agustín se n'absentà el 20 d'octubre amb un permís de sis mesos obtingut per Pedro Honorio, el cert és que el dia 19 ja partia de Florència cap a Roma on arribà el dia 23; per tant, cal pensar que la seva sortida de Bolònia tingué lloc la segona desena d'octubre per tal de permetre-li estar uns quants dies a casa del seu amic Torelli i així poder confrontar opinions sobre sengles transcripcions de les Pandectes.

La segona quinzena de novembre Agustín ja s'havia entrevistat amb el Papa i comunicava a Torelli que la intenció del pontífex "*videtur nostris esse rebus amica...diploma tamen adhuc signatum non est*"³⁷. El 15 de gener del 1545 presentà el *motu proprio* i, finalment, el dia 1 de juliol "*ad sacramentum ac sedem sumus recepti*" per unanimitat³⁸.

A començament de febrer havia acabat de redactar la part corresponent a les lleis del seu *De legibus* i començava els senatconsults, amb la intenció de dedicar l'obra al Papa Pau III³⁹. El seu germà Pere havia estat promogut per l'Emperador a la seu d'Osca i el seu company Matal s'havia reunit amb ell a Roma durant la primera quinzena d'abril, després d'haver passat nou mesos a Florència col·laborant en la impressió de les Pandectes que preparava Torelli i visitant biblioteques públiques i alguna de privada, el buidat de les quals s'ha conservat al ms. de la biblioteca de Cambridge ADD 564 ff. 174-203. Matal serà a partir d'aleshores el secretari d'Agustín i s'encarregarà de continuar cercant manuscrits grecs on hi hagi les constitucions perdudes del Còdex de Justinià, un nou projecte endegat per l'auditor. Matal precisament n'havia trobat vint a Florència, en paraules d'Agustín "*praeter XX illas, quas Metellus noster istuc attulit hic aliquot amplius reperit, item epitomem quinquaginta aliarum, quae variis locis desiderantur*"⁴⁰.

La correspondència del 1546 comença amb la promesa de trametre a Torelli la traducció llatina de les constitucions gregues "*neque illas solum ipsas...quas ille (Matal) in vestra Medicea bibliotheca...invenit: sed alias, quas hic in Vaticana, et in aliis bibliothecis animadvertimus in Iustiniani Codice constitutionum desiderari*"⁴¹. Matal havia buidat la biblioteca vaticana grega i unes altres sis de romanes públiques i

³⁷ Carta a L. Torelli del 22-11-44.

³⁸ SCHOTT, A. *In funere Antonii Augustinii...oratio* ap. Op. om. I, p. XVII i carta a L. Torelli del 2-7-45.

³⁹ Carta a L. Torelli del 14-2-45.

⁴⁰ Carta a L. Torelli del 2-7-45.

⁴¹ Carta de l'1-2-46.

quatre de privades.

Si bé la seva tasca com a auditor de la Rota li pren molt de temps i li impedeix, fins i tot, d'escriure Torelli amb qui no es cartreja des de l'1 de febrer fins al 17 de juliol - "illud dicam me in negotiis fortem adhuc et valentem totum hoc annum iudicandi munus transegisse, si fortis ac valens dicendus est qui...litigantium calumnias atque querellis aures praebet" -, desenvolupa la nova feina "non solum sine maximo labore, sed et cum non minima discendi voluptate".

L'embrió d'una biblioteca.

Tant bon punt havia arribat a Roma, Agustín havia decidit de comprar la biblioteca del seu antecessor en el càrrec, Luis Gómez, "*plenam...omnibus scriptorum libris, sed in tanta copia vix centesima pars esse videatur eorum librorum, quos ego conservari velim*"⁴². Aquí trobem, en efecte, l'origen del que esdevindria una de les biblioteques privades europees més importants de la segona meitat del segle XVI. Els primers llibres que engruixiran els seus fons són els impresos referents a les fonts del dret civil i les còpies dels manuscrits que li proporcionen els seus amics, procedents de les principals llibreries italianes. Els contactes que mantingué amb alguns personatges hispànics de pas per Roma, com és el cas de Juan de Arce a qui conegué el 1545, els aprofità també per a obtenir informació sobre les principals biblioteques hispanes, com ara la del cardenal Pedro González de Mendoza, i per fer-se enviar llibres⁴³. En la mateixa línia d'aconseguir els exemplars que li interessaven, l'11 de setembre de 1547 llogà els serveis del copista cretenc Manuel Provataris, a fi que es desplaçés a Florència i copiés els llibres 28 i 29 de les Basíliques, alguns títols del llibre 5è del Còdex, alguns dels llibres 23è, 24è i 25è del Digest i "*novellae quoque aliquot*". Aquest costum el posarà en pràctica en els seus anys d'estada a Catalunya, en els quals comptarà sobretot amb els serveis d'un copista que li aconseguirà un gran nombre de manuscrits, el grec Andrea Darmarios. La biblioteca del nou auditor ja devia ésser força important el 1547, quan Páez de Castro, que acabava de conèixer Agustín, escrivia a l'amic comú Zurita "*no vi en mi vida hombre mas curioso ni mas honrado. Tiene muy buenos libros, principalmente en su profesion*"⁴⁴.

Els cercles intel·lectuals romans.

A partir de l'octubre del 1546 fins a començaments del 1557 existeix una gran mancança d'informació sobre les activitats i els progressos d'Agustín, atès que el volum de cartes conservat i conegut fins avui és molt escàs. A penes una trentena d'epístoles

⁴² Carta a L. Torelli del 22-11-44.

⁴³ Carta a Torelli del 9-10-46.

⁴⁴ Publicada per Dormer.

per a cobrir deu anys d'estada a Roma.

De les amistats i coneixences d'aquests primers temps romans, tret de Matal, trobem els noms de Pietro Bembo, Carlo Gualteruzzi, Antonio Manrique, Idiáquez, l'ambaixador Juan de Vega i el "*meus Martinus*", personatge omnipresent a la vida italiana d'Agustín des del 1538. Cal suposar que Agustín s'introduí ràpidament en els cercles humanístics de la ciutat i que començà d'interessar-se per altres disciplines que no eren estrictament les fonts del dret. No debades residia a Roma i, per tant, en contacte amb les restes de l'antiga civilització romana que dia rere dia s'anaven desenterrant. El 1546 es descobriren els fastos capitolins que s'editaren tres anys més tard, fet que representà un gran esdeveniment en els cercles intel·lectuals. El mateix Páez de Castro escrivia a Zurita el 15 de setembre de 1548: "*...hanse hallado unas piedras marmoreas de la serie de los Consules, y lustros, y triunfos, ab Urbe condita hasta Augusto, hechas pedazos, y faltan algunos...; es cosa muy estimada, y de gran antigüedad, asientanse en un muro en las casas publicas del Capitolio*"⁴⁵.

De la lectura de les poques cartes que resten podem anar intuïnt l'ampliació del seu camp d'interessos a partir d'un indicador tan senzill com la demanda de llibres, que ja no està lligada exclusivament a les qüestions jurídiques. El setembre del 1547 escriu a Torelli "*de Aristotelis rethoricis aveo scire, et de ceteris libris qui isthic edantur*"⁴⁶. Així mateix, el gener del 1551 Juan de Arce li agreeix una carta "*acompañada de dones y riquezas Romanas* (inscripcions?)", li comenta notícies sobre dret canònic i li contesta a una petició que "*la Historia de Gennadii de Viris illustribus in Ecclesia, qui scriptis innotuerunt... Si manda que le copie, harelo...*".

La primera carta amb data segura que conservem on apareix Agustín interessat de ple per les inscripcions és del 26 d'abril del 1551, remitada per Gaspar de Castro des de Ledesma. Igualment, el 25 de novembre de 1551 el veiem immers en l'estudi de Varró, Fest i Marcel·lí dels quals, semblantment com havia fet amb les Pandectes, vol confrontar les edicions venecianes amb uns manuscrits que existeixen a la biblioteca dels Medici. Com en totes les altres activitats que fins aleshores ha endagat, diu a Torelli "*successivis horis totus in his (libris) sum, neque quantum in eis operae ponam piget*".

En aquest primer període de la seva estada a Roma (1547-1550) possiblement tingué els primers contactes amb els personatges que esdevindrien el punt de referència dels seus estudis posteriors: Orazio Orsini, Fulvio Orsini, Latino Latinio, Gentile Delfini, Pirro Ligorio, Basilio Zanchi, Gabriele Faemo, Annibale Caro, Benedetto Egio, S. W. Pighius (Étienne Wijnants), M. de Smet, Onofrio Panvinio i "el padre" Ottavio Pantagatho, que era l'oracle d'aquest cercle intel·lectual. En una carta a Torelli datada el

⁴⁵ Publicada per Dormer.

⁴⁶ Carta de l'11-9-47.

21 de gener de 1552 Agustín fa referència a un personatge anònim que l'ajuda a corregir l'edició de Varró. No seria d'estranyar que estiguéssim davant de la primera al·lusió a Pantagatho, el monjo servita que serà el seu mestre en les qüestions estrictament filològiques, és a dir, en les revisions dels textos clàssics: "*Varronis libros emendatissimos habere pervelim. Da operam, mi Laeli, ut cum istis libris Laurentianis editi conferantur... Multa ego ex doctissimi cuiusdam viri lucubrationibus, multo etiam plura ex perveteris libri lectione mutavi*".

Al voltant de Pantagatho sorgí una Acadèmia com les que aleshores aparegueren arreu d'Itàlia. No creiem que es tractés d'una institució formal, amb estatuts, eleccions, admissió restringida..., sinó que més aviat pensem que era simplement un fòrum on s'intercanviaven idees sobre filologia, numismàtica, epigrafia, música antiga..., en definitiva, sobre tot allò que podia relacionar-se amb la història dels grecs i dels romans. Els diferents biògrafs d'Agustín han volgut considerar-lo el centre neuràlgic d'aquest grup d'estudiosos, afirmant que les reunions s'esdevenien a la seva residència. Nosaltres, però, no n'hem aconseguit trobar cap esment concret a la seva correspondència, per la qual cosa veiem l'auditor com un membre més de tots els que tenien Pantagatho com a pal de paller, tant per la seva edat com pels seus amplis coneixements sobre l'antiguitat clàssica.

Fruit de les converses amb els seus amics seria el manuscrit de la biblioteca de El Escorial S-II-18, editat pel professor Flores Sellés, que consisteix en un recull de materials ordenat per temes la redacció del qual Flores ha situat al voltant de 1554⁴⁷.

L'any 1552 morí Gerónimo Agustín, germà gran i tutor d'Antonio. Morts aquest i el Duc de Cardona, l'auditor es considerà el responsable de tota la família, potser perquè n'era el membre que ostentava un càrrec més rellevant, al qual havia accedit amb l'annuència del Papa i la de l'Emperador. Aquest sentiment fa que Agustín demani al seu antic company de Pàdua Antonio Perrenot, aleshores bisbe d'Arras i que havia estat portantveu de Carles V a Trento, que influeixi sobre aquest per aconseguir algun nomenament per a ell o per a algun dels seus germans "*pues en la consulta de las iglesias de cataluna no fue mejorado el señor obispo de huesca my hermano ni a my en ocho años que estoi en este officio no se me ha hecho merced alguna. V. s. nos haga m(erce)d de acordarse de nosotros en la de los officios de aragon que vacan el uno es el ...de vicecan(ciller) del qual si su M(age)st ad me hiziesse m(erce)d veria v. s. quan buen servidor le soy. El otro es el de la thesoreria de aragon...en el qual se podria hazer alguna m(erce)d a Juan Agustin n(uest)ro hermano que es criado de su M(age)st ad...y queda solo lego de nuestro linage que por tener poco no se casa*"⁴⁸.

⁴⁷ FLORES, C. *Alveolus*, Alcalà 1982.

⁴⁸ Carta del 4-9-52. V. també MOLES, P. "El món polític d'Antoni Agustí" ap. *Jornades I*, p. 28.

La insistència davant de personatges influents per tal de promocionar-se socialment i econòmicament no s'aturà fins que fou nomenat bisbe d'Allife el mes de desembre de 1557. El juny de 1553 insistirà altra vegada a Perrenot perquè l'Emperador el tingui en compte "*para el tiempo de la consulta*". L'abril de 1554 la queixa comença a agafar matisos de protesta formal: "*yo ha diez años que estoi aqui por su mano en los quales ni su M(age)st(ades)ad ni el papa me dan nada ni el officio basta para la mitad de la costa y mientras yo callo veo que todos han cosas grandes. Quiero comenzar a hablar y no se a quien acudir sino a quejarme de v. s. del qual esperaba y espero mayor cosa que no morir de hambre*"⁴⁹. El maig de 1556 és el mateix duc d'Alba, Fernando Álvarez de Toledo, qui lamenta "*que S. M. no se haya acordado en esta consulta de lo que v. s. le ha servido y sirve en esta Corte, y yo no dejare de acordarle que es servicio suyo el tener mucha cuenta con quien tan bien lo merece...*"⁵⁰.

Nunci papal a Brussel·les i a Anglaterra.

Sobre el 12 de febrer de 1555, Agustín marxà amb Matal cap a Anglaterra com a nunci de Juli III⁵¹ amb l'encàrrec oficial de felicitar Felip II i Maria Tudor amb motiu de les seves noces i assitir el cardenal R. Pole com a jurisconsult. A més a més, però, duia l'encàrrec d'entrevistar-se amb Carles V a Brussel·les arrel d'alguns problemes que havien sorgit a Espanya pel que feia a l'aplicació dels decrets del Concili de Trento.

Agustín deixà els documents a l'Emperador en el viatge d'anada, per tal de poder-ne recollir la resposta en el viatge de tornada. Arribà a Anglaterra el dia 24 de març i l'endemà oferí als reis els presents que els portava. S'hostatjà a casa del cardenal Pole i restà a l'illa fins a finals d'agost⁵², data en què Felip II es traslladà a Brussel·les per assistir a la cerimònia d'abdicació del seu pare.

Només ens queden dos documents pertanyents a aquest període: un *Ragguaglio de i Negozi commessi a Monsignore Antonio Agostino*, que és un informe al Papa Marcel II datat el 29 d'abril⁵³, i una carta tramesa a Pole el 24 de novembre des de Brussel·les -que creiem inèdita- en la qual Agustín l'informa que des de finals d'octubre està esperant el breu papal que li ordeni de tornar a Roma, cosa que féu sense la companyia de Matal que restà a Brussel·les.

⁴⁹ Carta del 15-4-54.

⁵⁰ Carta del 30-5-56.

⁵¹ La relació d'Agustín amb aquest Papa fou molt bona. Schott, en la seva *Oratio funebris* la recorda amb els mots "*Iulius tertius...adeo Antonium dilexit ut et intimis consiliis adhibuerit*" (Op. om. I p.XVII). La instrucció del Papa, datada el 31 de gener, fou publicada per Andrés, pp. 385-391.

⁵² Matal parla de vuit mesos. Potser compta tota l'estada?

⁵³ Ja n'havia fet un amb data 2 d'abril adreçat a Juli III. La mort d'aquest l'empenyí a fer-ne un altre per al nou Papa. Està publicat a Op. om. VIII, p. 411.

De l'any 1556 ens queden molt poques cartes. Pau IV li concedí una canongia a Osca el 17 de febrer⁵⁴ i, a part de les tasques pròpies del seu càrrec, Agustín es degué dedicar a acabar la seva edició de Varró, que estaria llesta a començaments de gener de 1557⁵⁵. Conservem una carta inèdita del 17 d'octubre tramesa des d'Alexandria probablement a Agustín, en què el remitent, un amic seu, li explica les aventures del seu viatge des de Ragusa fins a la ciutat egípcia. És una missiva força interessant tant pel text com pels dibuixos que el remitent hi incorpora, entre els quals hi ha el de les urnes de Zante on hi havia la famosa inscripció falsa, considerada com l'epitafi de Ciceró i de la seva muller.

Un aragonès a Roma.

Contràriament, del període que es desenvolupa des del desembre de 1556 fins a l'octubre de 1561 conservem una gran quantitat de documentació epistolar, cosa que ha estat la raó perquè hi dediquéssim una atenció preferencial en aquest estudi.

És una època essencial en la vida d'Agustín, sobre tot pel que fa a la seva projecció futura com a home públic. Així mateix, durant aquest període veiem com es concreta de forma palesa el seu interès per als estudis de numismàtica, d'epigrafia i de filologia, i tenim proves fefaents de la seva importància en el cercle d'intel.lectuals romans de què hem parlat anteriorment⁵⁶. Els seus interlocutors principals són Pantagatho, Faerno, Panvinio i F. Orsini.

De l'1 de desembre de 1556 és la primera carta que conservem de la relació epistolar entre Zurita i Agustín, que s'havien conegut a Medina del Campo l'any 1531 o 32 i que s'havien tornat a veure a Roma, quan Zurita viatjà a Itàlia i Sicília el 1550. Malgrat que no conservem cartes anteriors és lògic pensar que els seus contactes s'haurien endegat a partir d'aquesta segona trobada.

L'Agustín de les primeries de 1557 no és el mateix que hem conegut quan arribà a Roma. És un home preocupat per pujar dins de l'escalafó social, ja sigui per la via administrativa, ja sigui per la via religiosa. Les seves cartes, que anteriorment sovint

⁵⁴ Archivo catedralicio de Huesca. Armari II, lligall 16, pergami 948. Aquest document l'edità DEL ARCO, R. "Escritos inéditos del célebre Antonio Agustín: Correcciones a los Comentarios del Cronista Blancas, y Apuntes heráldicos" *Estudios eruditos in memoriam de Adolfo Bonilla y San Martín*, Madrid 1927, pp. 6-7. La notícia, però, ja la dóna Villanueva al seu *Viaje XVII*, p. 59.

⁵⁵ V. carta a Panvinio del 16-1-57.

⁵⁶ En una carta de Manuzio adreçada a Agustín a finals de 1556 o començaments de 1557, el venecià ens deixa constància del gran coneixement que havia adquirit aquest sobre l'antiguitat clàssica: "*peto igitur a te... si quid habes, quod ad leges Romanas pertineat, e libris excerptum et veterum lapidum aut etiam nummorum observatione collectum, id mihi ut impertias*".

estaven farcides de comentaris sobre la situació polític-militar d'aleshores⁵⁷, esdevenen més neutres en aquest sentit. La millor manera de contentar tiris i troians és evitar pronunciaments públics sobre temes conflictius. Agustín desconeix d'on li vindrà la promoció definitiva, però sap que només pot tenir dos orígens, el Papa o el rei d'Espanya; per tant, atès que Pau IV és un antiespanyol visceral i que Felip II no està disposat a permetre aliances franco-pontificieses contra seva, el millor és no manifestar cap preferència. Aquesta actitud "prudent" en les qüestions polítiques -que sorprèn si la comparem amb la seva actitud ferma i decidida quant a les qüestions científiques- la mantindrà fins a la seva mort.

Tot i així, durant la primera meitat de 1557 la seva correspondència traspua aires pro papals davant del conflicte que enfronta Pau IV i el rei per la possessió del regne de Nàpols. L'adhesió d'Agustín a la figura de Carles V havia estat fora de dubtes; no debades, havia estat nomenat auditor gràcies a la insistència de l'Emperador. Tanmateix, si més no en aquesta època, no és tan clara la seva fidelitat a Felip II amb qui havia coincidit pràcticament durant un any a Angleterra i a Brusel·les.

Agustín havia estat rebutjat repetidament per la corona espanyola per a ocupar càrrecs significatius en l'administració del regne, l'última vegada el mes de maig de 1556. ¿Aquest rebuig potser l'hauria empès a alinear-se amb les tesis del Papa que, al cap i a la fi, li havia atorgat una canongia a Osca? Sigui quina sigui la causa, ell se sent tan súbdit papal, que arriba a afirmar en una carta "*il Duca (d'Alba) et suo figlio erano in campagna col essercito contra di noi*"⁵⁸.

Nunci papal a Alemanya. Bisbe d'Allife.

A finals de 1557 Pau IV decidí enviar Agustín a Frankfurt, en qualitat de nunci papal davant Ferran I, amb la missió múltiple "d'informar els bisbes sobre els projectes reformadors de Pau IV..., urgir als bisbes hongaresos elegits que sol·licitessin a Roma la confirmació canònica; i desbatar la petició de renovar el patriarcat d'Aquileia"⁵⁹, d'impedir la coronació de Ferran com a emperador per part d'electors protestants i de qüestionar la validesa de la renúncia de Carles V.

Amb motiu d'aquesta legació fou nomenat bisbe d'Allife el 15 de desembre, ordenat sacerdot tres dies després i consagrat el 21⁶⁰. Després de successius ajornaments del viatge per problemes de finançament, el bisbe sortí de Roma el 7 de febrer i arribà a Frankfurt el 6 de març. L'acte de proclamació de l'Emperador tingué lloc

⁵⁷ V. cartes del període bolonyès. Hi ha un bon resum d'aquest aspecte a FLORES, C. "Antonio Agustín, estudiante en Italia", pp. 360-367.

⁵⁸ V. carta a Panvinio del 25-9-57.

⁵⁹ BADA, J. "L'obra d'Antoni Agustí" ap. *Jornades I*, p. 14.

⁶⁰ CT 2, 319.

el dia 15, sense que Agustín hagués pogut entrevistar-s'hi. El bisbe acompanyà el seguici imperial fins a Viena i, durant tot el temps que durà la missió pontifícia, aprofità per a visitar biblioteques i col·leccions particulars de monedes i d'inscripcions, i per a conèixer importants personatges, entre els quals hem de destacar la figura de Wolfgang Lazio, professor de medecina a la Universitat de Viena i afeccionat a les antiguitats, que aleshores estava preparant l'edició del nummari de l'Emperador.

L'estada a Alemanya fou molt profitosa en l'aspecte científic, però Agustín no aconseguí res del que el Papa li havia encomanat, per la qual cosa fou reclamat novament a Roma mitjançant un breu signat el dia 9 de març. La seva marxa de Viena fou ràpida i en circumstàncies especials⁶¹. Arribà a la ciutat eterna el dia 3 de juny.

El fracàs de la seva missió no li impedí de formar part d'una comissió creada per Pau IV a fi d'estudiar principalment la conveniència de rebre Martín de Guzmán, ambaixador de Ferran I a qui Agustín havia conegut a Viena, i les causes argüïbles per a privar Ferran del títol imperial. El seu dictamen fou substancialment diferent del dels seus col·legues, 10 cardenals i 6 prelats que aconsellaren al Papa de no rebre l'ambaixador i de declarar nul·la l'elecció⁶².

En un breu període de la seva correspondència (juny-juliol de 1558) podem intuir -més com un desig que com una possibilitat real- que Agustín projectava tornar a Viena com a ambaixador pontifici. Les biblioteques alemanyes l'havien captivat i construïa els seus castells a l'aire, tot pensant que hi podria tornar amb Panvinio i Guzmán i que podrien ajudar Lazio en l'edició que preparava.

La realitat, però, el força a incorporar-se a la seva seu d'Allife a començaments d'octubre, puix que s'esperava amb temor una butlla papal "*contra non residentes*". El dia 28 de setembre sortí de Roma amb la intenció de prendre'n possessió i visitar la diòcesi. El dia 12 de novembre hi celebrà la seva primera missa i immediatament després retornà a Roma, puix que encara era auditor de la Rota i s'havia d'incorporar al tribunal. Tres setmanes després marxava altra vegada cap a Allife amb la intenció de romandre-hi una llarga temporada. ¿S'havien refredat les seves relacions amb el Papa arrel de la missió alemanya? Possiblement sí, perquè aquest període napolità culminarà amb un nomenament reial com a visitador de Sicília, fet davant el qual Agustín no mostra un excessiu entusiasme, però accepta com un mal menor.

L'estada d'Agustín a Allife tingué un centre d'atenció més poderós que la seva diòcesi, Nàpols, on, si més no, hi realitzà un parell de visites. La primera, a finals del 58 i la segona des de mitjan febrer fins a la segona setmana de març del 59. No és

⁶¹ V. HOSLINGER, R. "El historiador del Derecho Antonio Agustín" *Bol. Arq. Tarr.* 1951, p. 101 n. 20. El breu papal parla de designar una altra persona idònia.

⁶² V. HOSLINGER, R. "El informe de Antonio Agustín sobre la elección del emperador Fernando I" *Boletín Arqueológico de Tarragona.* 1953-54, pp. 41-47.

d'estranyar que a un home acostumat a relacionar-se amb els cercles intel·lectuals romans, li suposés un handicap haver-se de traslladar a un poblet de muntanya com Allife.

La marxa de Roma no havia estat per pròpia voluntat, si hem de fer cas de les paraules que ell mateix adreçava a Panvinio pocs dies abans de sortir “*aspettasi una declaratoria terribile de la bolla contra apostatas, et molte bolle contra filios presbyterorum, contra non utentes habitu clericali, et contra non residentes etc.*” Alguna expressió d'insatisfacció se li escapa a les cartes d'aquest període - “*qualche di ce vederemo tutti fuor di questi purgatorii*”⁶³.

El dia 18 de març Pantagatho, a Roma, ja sabia a través de Matal que era a la cort de Brussel·les, que Agustín rebria el nomenament per a la seva missió siciliana. El bisbe, en assabentar-se'n, mostra una actitud resignada i accepta realitzar el viatge, “*eccetto se S(ua) S(anti)ta non lo impedisce*”⁶⁴.

Editor de Fest.

Pel que fa als seus interessos intel·lectuals, el període que s'estén des de la seva arribada de Viena fins a la seva anada a Sicília (juny 58-juny 59) està centrat en tres temes: l'edició de Fest, l'adquisició i interpretació de les monedes, i la còpia d'inscripcions pertanyents a les terres de la seva diòcesi i de les veïnes.

Després d'haver publicat Varró el 1557, en tornar de la cort imperial, decidí editar Fest. Aquest projecte ja el devia tenir *in mente* a començaments dels anys cinquanta⁶⁵, si bé devia acabar de cuallar la primavera de 1557, quan Zanchi i Manuzio l'animaren a tirar endavant l'empresa. Sembla, però, que la causa que més l'esperonà fou el fet d'assebentar-se que Carlo Sigonio també en preparava una. En aquesta ocasió no es deixà trepitjar un treball a què havia dedicat molt d'esforç i per al qual posseïa un manuscrit de luxe, el famós “codex Farnesianus”.

La situació comportà un pacte entre ambdós personatges, després que Agustín es negués repetidament a trametre el seu exemplar al mantuà, aleshores a Venècia, i li advertís indirectament que “*il mio (Festo) e tanto avanti che essendo io qui, presto presto sara fornito*”⁶⁶. En contrapartida, Sigonio fou el responsable de l'edició en detriment de Manuzio i, quan edità els fragments de Ciceró (1560) Agustín li trameté els que ell havia recollit. Panvinio, Faerno i el mateix Sigonio col·laboraren en l'edició de Fest amb les seves opinions, que Agustín recollí en notes, tot esmentant-ne sempre la procedència. Finalment, quan el bisbe es desplaçà a Allife, encarregà Orsini que es

⁶³ Carta a Panvinio del 6-1-59.

⁶⁴ Carta a Orsini del 6-4-59.

⁶⁵ V. p. 16.

⁶⁶ Carta a Panvinio de l'11-6-58.

responsabilitzès de les revisions i correccions del text, de manera que ell en restà una mica al marge. Després de successives moratòries, bé per raons personals de Sigonio, bé per raons tècniques de l'edició, el llibre aparegué quan Agustín ja era a Sicília, a començaments de juny.

Interpres nummorum.

Tal com es pot deduir del contingut de les cartes, hem de suposar que les anades a Nàpols, mentre ocupà la seva seu, només les féu per cercar "*delle cose antique... tanto in medaglie quanto in inscripioni*"⁶⁷ per a ell i per al seu amic Orsini, que és el seu principal interlocutor en aquest tema i amb qui mantingué una freqüència epistolar gairebé setmanal durant aquesta època.

La correspondència de 1557 ja ens mostra Agustín com un expert coneixedor de numismàtica. En el seu viatge a Alemanya havia vist la col·lecció de Ferran I i havia pres nota d'alguns dels seus exemplars⁶⁸, però és precisament durant el període al·liferenc que Orsini i el seu amic es plantegen seriosament la utilitat de col·leccionar monedes i d'interpretar-les. El primer pensa dur a terme "*una bella faticha sopra la interpretatione delle medaglie*"⁶⁹ amb el concurs d'Agustín que vol saber "*il modo che io vi potro avertire di qualche cosa*". Aquest llibre projectat per Orsini suscitava en Agustín "*grande expettatione et desiderio*" i li demanava "*lasciate charta bianca per agionger nel vostro libro*" les seves col·laboracions⁷⁰. No coneixem, però, cap volum publicat per Orsini sobre monedes a no ser les *Familiae romanae* del 1577; per altra banda, és curiós el fet que molts dels comentaris que figuren en aquestes cartes apareguin quasi literalment en els *Diálogos* d'Agustín, la qual cosa indica que el bisbe prengué nota minuciosa de totes les seves idees sobre la interpretació d'anversos i reversos de les monedes i després les articulà en el seu llibre.

El mètode que s'imposen ambdós personatges per investigar és la consulta dels textos clàssics, a fi corroborar les hipòtesis. Això, però, constitueix una dificultat per a Agustín, ja que havia deixat una gran part de la seva biblioteca a Roma, fet que l'obliga a citar de memòria i a indicar a Orsini els llibres en què ha de buscar. Fins i tot, alguna vegada es veu obligat a assenyalar-li minuciosament el lloc on ha de cercar-los a la seva llibreria.

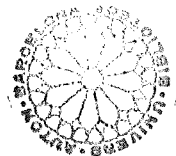
Això no obstant, farà un buidatge exhaustiu d'aquells llibres que té a mà (Plini el Vell, Estrabó, Valeri Màxim...) anotant tot allò que li sembla útil per al fi que es proposen.

⁶⁷ Carta del 5-6-59.

⁶⁸ V. pp. 231 i ss.

⁶⁹ Carta del 6-4-59 (p. 366).

⁷⁰ Carta del 13-5-59 (p.387).

“*Questa nostra scienza caballistica*”, però, necessita també “*intrare in fantasia*” i Agustín esdevé un moderat inventor de teories sobre la tipologia de les medalles només amb la sana intenció d’ “*aprir la strada a trovar altre interpretationi, se in queste non indovino alcuna cosa*”⁷¹ .

Sovint les seves interpretacions són equivocades, malgrat que sempre les justifica, com és el cas de la “*medaglia dove e l’ape*”⁷² . Hi ha ocasions en què una mala lectura d’una llegenda el porta a bastir una teoria que no té cap escrúpol en canviar, quan Orsini li’n dóna una lectura correcta. Altres vegades, malgrat que no està convençut de les seves opinions, es nega a admetre’n d’altres molt menys convincents i no para de cercar arguments fins a trobar-ne l’entrellat i doblegar els adversaris, amb un cert regust de satisfacció personal venjativa. El seu menyspreu envers alguns suggeriments del mateix Orsini poden ratllar àdhuc el mal gust: no és gens elegant desconfiar de la interpretació que el seu amic fa del ASIAG tot dient-li “*il vostro Asiatico Getulico mandatelo a Messer Gentile*”⁷³ , que havia mort cinc mesos abans.

Gentile Delfini havia estat el mestre d’Orsini quant a l’estudi de les monedes i, després de la seva mort el gener del 59, el seu nummari havia anat a raure a mans del cardenal Ranuccio Farnese, protector d’Orsini, si bé Agustín temia una dispersió de les monedes per part “*delli uccelli di palazzo*”, si no s’actuava amb rapidesa per impedir-ho.

Els primers mesos d’aquest any serviren per augmentar les col·leccions d’ambdós amics considerablement i es creà una competència pel que fa al volum d’exemplars recollits que feia exclamar al bisbe “*mi rallegro anchora del locuplete erario vostro, et tanto superbo che non cedete al mio, ma voglio farvi render obediencia quando vi mostraro le Napolítane*”⁷⁴ .

Com sempre, Agustín degué establir una xarxa de contactes que li proporcionava de manera contínua tot tipus de monedes, sobre tot de la zona de la Magna Grècia. Gairebé a cada carta podem trobar expressions que confirmen aquest fet: “*havendo scritto fin qui, ho ricevuto cinque medaglie di argento...*”; “*hebbi l’altro di una medaglia di L. Scipio Asiag...*”, etc. En aquest sentit, no devien mancar els vius que acudien a Pedemonte amb la intenció d’ensarronar el bisbe, tot aprofitant-se de la seva enorme afecció. Ell mateix explica una anècdota en què “*un certo Trombetta*” volia encolomar-li una moneda de Josuè que es tornava d’or cada dimecres; l’afer es va acabar amb l’adquisició d’unes monedes per canviar-les a Nàpols⁷⁵ .

Aquesta fou una altra de les formes utilitzades pel bisbe per a incrementar la

⁷¹ Carta del 6-4-59 (p. 367).

⁷² Ibid.

⁷³ Carta del 13-5-59 (p. 348).

⁷⁴ Carta del 17-2-59 (p. 349).

⁷⁵ Carta del 6-2-59 (p. 310).

seva col·lecció: l'intercanvi amb altres col·leccionistes napolitans, dels quals només esmenta G. F. Carafa que posseïa "*medaglie ...di bronzo...stupende et di oro anchora con alcune di argento di roversi di Augusto perfetti*"⁷⁶. La seva insistència devia esgotar al més reticent a vendre o a canviar, puix que, a través de les cartes, veiem com de vegades aconseguix alguna moneda que en un primer moment havia donat per perduda.

Molt sovint les obtenia per duplicat amb la intenció de regalar-les al seu amic, igualment com aquest feia amb ell. És així que poc abans de marxar a Sicília comprava "*vinti doi medaglie di argento per 35 carlini quasi tutte duplicate et cosi sarano al certo vostre, se le giudicarete degne del erario vostro*"⁷⁷.

Les "converses filològiques" que es desenvolupen en les cartes d'aquest període són un preludi en viu dels torns de pregunta-resposta que ompliran els *Diálogos*, amb l'aventatge de l'espontaneïtat i de la frescor que permet una carta personal. Les bromes, els acudits, les frases enginyoses van acomboiant opinions i canvis d'impressions que, malgrat que no conservem cap carta d'Orsini, segueixen un fil argumental que es pot resseguir fàcilment. Aquest aspecte unit a la rigorositat amb què tracten les monedes ens ha permès d'identificar pràcticament totes les que hi apareixen, fins i tot aquelles que reflecteixen males lectures de les llegendes o bé males interpretacions de la tipologia.

Collector inscriptionum.

De la mateixa manera que, durant aquest període, Orsini és l'interlocutor numismàtic, Panvinio n'és l'epigràfic. En aquestes cartes no hi ha referències concretes a la còpia d'inscripcions, sinó que els comentaris que d'Agustín sobre aquest tema són generals i, per tant, sovint confusos.

No obstant això, tenim la sort d'haver conservat diferents reculls manuscrits del bisbe -amb inscripcions de la Campània i del Samni- que sens dubte es realitzaren durant la seva estada a Allife i a Nàpols. Aleshores Panvinio planejava la seva gran obra sobre les inscripcions antigues de Roma, d'Hispania i d'Itàlia i reclamava constantment material dels seus amics. Agustín hi col·laborà enviant-li totes aquelles inscripcions que recollia a la seva diòcesi. És així que en els mss. Vat. Lat. 6035 i 6036, pertanyents a Panvinio, n'hi trobarem moltes disperses arreu, de vegades manuscrites, de vegades copiades per un copista.

Aquestes dades, amb el complement importantíssim de les cartes de Pantagatho a Panvinio conservades al ms. Ambr. D-501 par. inf., ens han permès de refer força fidelment el que creiem que degué constituir l'intercanvi epigràfic entre Agustín i Panvinio durant aquest període, intercanvi que sempre està mediatitzat per la presència

⁷⁶ Carta del 3-3-59 (p.353).

⁷⁷ Carta del 29-5-59 (p. 406).

de Pantagatho, el qual des de Roma féu d'enllaç permanent entre els dos amics.

III. VISITADOR REIAL DE SICILIA

Estada a Sicília

L'anada cap a Sicília el juny de 1559 no suposà cap trencament en l'activitat del nostre bisbe, sinó que davant la necessitat ineludible de deixar la península començà a fer plans, tot dient a Orsini "*dictum puta delle medaglie sicule, et libri, et inscrittioni*"⁷⁸. Malgrat tot, ni els seus ulls ni les seves ambicions no devien estar posats a l'illa sinó a Roma a on, ja des dels primers dies d'estada a Allife, somniava tornar, desig expressat amb una frase que esdevindrà una constant en el curs de la seva trajectòria posterior "*et tanto piu volentieri faro il mio ritorno quanto piu presto potro*"⁷⁹.

El 18 d'agost de 1559 morí el Papa Pau IV, mentre Agustín era a l'illa. Aquest fet li obrí noves expectatives de retorn a Roma, puix que el dia 17 d'octubre, cinc setmanes després d'haver començat el conclave, ja comentava a Panvinio "*fatte che si faccia presto questo bel Papa se volete che io ritorni presto*". La seva impaciència per una elecció ràpida augmenta dia rere dia. Aquest conclave fou lentíssim i Agustín es lamenta contínuament als seus amics de Roma que no acabi de sortir cap pontífex i "*di tanto gran piaga nelle viscere della Santa Chiesa*"⁸⁰. Finalment Carlo Gualteruzzi, un dels seus corresponsals, li comunica el dia 31 de desembre l'elecció el 26 de G. Angelo Medici di Marignano amb el nom de Pius IV. Agustín la considerarà molt favorable per al seu retorn ja que el Papa era el protector de G. Faerno, un dels seus amics i contertulís, a qui el bisbe pregava d'alertar "*con darli aviso di quel modo, col quale conviene che ajuti suoi amici e a se medesimo, che...non dubio...di quel credito che S(ua) S(anti)ta gli porge*"⁸¹. En efecte, el dia 18 de gener de 1560 Agustín rebé "*un breve di N(ostra) S(anti)ta e lettere di Mon(ignor) di Pesaro e del S(ignor) Ambasciator Vargas e del P. Ottavio, dove sono per tre vie sollicitato da Sua Santità, che vada e penso coll'ajuto di N(ostro) S(ignor) Iddio col primo passaggio di navi o galere far quello che S(ua) Beatitudine mi comanda*"⁸².

És, doncs, evident, que el viatge a Sicília el feu a contracor, acceptat com una mena d'exili, tal com ell mateix diu a Orsini en una carta de finals de gener: "*egli (Faerno) mi invita al venir quanto piu presto possa, et altri parlorono a S(ua) S(anti)ta di me la quale si degnò con un honoratissimo breve richiamarmi, et parvemi veder quella lege colla quale fu revocato di essilio M. Tullio. Io andero molto presto...*"⁸³.

⁷⁸ Carta del 6-4-59 (p. 368).

⁷⁹ Carta del 5-6-59 (p. 290).

⁸⁰ Carta a C. Gualteruzzi del 10-12-59.

⁸¹ Carta a C. Gualteruzzi del 17-1-60.

⁸² Ibid.

⁸³ Carta a Orsini del 28-1-60 (p. 477).

La seva intenció era tornar “ *questo Marzo o Aprile* ” però “ *questa impresa di Tripoli (la presa de l'illa de Djerba el 7 de març) dubito che mi prolonghi il ritorno fin al mese di Maggio* ”⁸⁴ . El 3 de juny comunicava a Orsini que havia decidit romandre a l'illa tot l'estiu “ *per molte necessarie cause* ” que no especifica.

La seva estada a Sicília estigué marcada per una gran activitat en relació a la seva missió de visitador reial⁸⁵ i tingué dos punts de residència, Messina -des de l'arriba fins a començaments de desembre de 1559- i Palerm. La correspondència tramesa des dels dos llocs és molt rica en referències numismàtiques. Agustín continua comprant exemplars -de vegades duplicats-, ara sobre tot de monedes gregues i púniques. A Messina “ *ce un sonator di liuto di esse innamorato anzi pazo, et spende li centenara di scudi, et ha cose rariss(im)e* ”⁸⁶ . Consulta i adquireix diferents històries de Sicília amb l'objectiu d'interpretar la tipologia de les monedes i contribuir al projecte d'Orsini. S'interessa perquè no es dispersi la col·lecció de Carlo Carafa, nebot de Pau IV, contra qui Pius IV obrí un procés que acabà amb una sentència de mort. Igualment posa a disposició dels seus amics a Roma tant la seva biblioteca com el seu “ *povero tesoro* ”, que serà visitat durant la seva absència per “ *un tudesco...ricco di ritratti di medaglie* ”⁸⁷ de qui no esmenta el nom.

Contràriament, a les cartes conservades hi ha poquíssimes referències epigràfiques i, en qualsevol cas, sempre són d'índole general. No obstant això, gràcies a alguns reculls conservats en diferents manuscrits sabem que es dedicà a copiar les inscripcions que trobà, tal com havia fet anteriorment a Alemanya i a Allife. L'aspecte més sobresortint d'aquesta activitat és una còpia manuscrita d'Agustín d'una inscripció fins ara inèdita, i la correcció “de visu” d'una còpia de la famosa Tabula Halaesina avui desapareguda⁸⁸ , que Agustín probablement veié a Palerm a casa d'Alfonso Ruiz, baró de S. Stefano di Bivona i protonotari del regne.

Amb prou feines trobem referències a altres temes que no siguin la numismàtica: tramet a Panvinio les armes i els epitafis d'alguns reis i arquebisbes enterrats a Palerm; s'interessa per l'edició de Sigonio dels fragments de Ciceró a la qual hi havia contribuït; envia a Panvinio la crítica del *De antiquo iure civium Romanorum* de Sigonio; es refereix als *Collecta canonum* d'Anselm de Lucca...

⁸⁴ Carta a Panvinio datada el 28-2-60 però tramesa el 7 de març.

⁸⁵ Moltes de les cartes comencen amb expressions que denoten aquest fet: “ *in questa saro breve per molte occupationi* ” , “ *per varie occupationi non risposi a V. S.* ”.

⁸⁶ Carta a Orsini del 22-7-59 (p. 439).

⁸⁷ Carta a Orsini del 17-10-59 (p. 451).

⁸⁸ La professora Prestianni Giallombardo dona una visió diferent d'aquest fet al seu article “La tradizione manoscritta ed un'ignota trascrizione della TABULA HALAESINA”, *Atti Accademia Peloritana di Pericolanti* 65 (1989), pp. 97-105.

Retorn a Roma. Bisbe de Lleida.

Del juliol de 1560 fins al febrer de 1561 no conservem correspondència, avui per avui. L'octubre de 1560 Agustín tornà a Nàpols i el novembre era a Roma. La butlla de convocatòria de la tercera etapa del concili de Trento, promulgada amb data del 29-11-60, fou precisament corregida per Agustín a instàncies del Papa⁸⁹.

Sabem per una carta inèdita adreçada a Panvinio, datable els mesos de maig-juny de 1561, que un dels seus germans -probablement Juan- li havia escrit comunicant-li el montant de les pensions lleidatanes. És evident, doncs, que aleshores Agustín ja coneixia la proposta reial per a ocupar el bisbat d'aquesta ciutat, seu que havia quedat vacant arrel de la mort de Miquel Despuig l'any 1559. L'acceptació del bisbe no fou immediata, sinó que degué sol·licitar informació de parents i amics a fi de prendre una decisió enraonada; en aquest sentit, cal interpretar els mots de felicitació del capítol lleidatà quan el 24 de març li escrivia "*nosaltres li havem tardat algun tant en fer aquesta memoria deguda fins que havem vist letres de V(ostra) S(enyoria) scrites a particulars per las quals appar que ha acceptat la merce del Rey*".

No resten gens clares les raons per les quals acceptà el nomenament, si tenim en compte que la seu de Lleida era una de les menors d'Espanya. Un home tant italianitzat com ho era Agustín, tant enyorat de Roma i dels seus amics, el qual a voltes havia menyspreat la seva condició hispànica⁹⁰, no podia arguir com a raó última "*yo tengo tanto y mas desseo que entrambos (Páez i Zurita) por tomar a my naturaleza y ver mys deudos y amigos y a v(uestra) m(erced) como principal entre todos*"⁹¹. ¿És que potser durant els últims temps havia vist com se li tancaven les portes de cara a una promoció a Roma i, per tant, havia decidit intentar-la a Espanya?

Encara no havia rebut el nomenament oficial del rei que ja informava a Orsini amb complaença "*la fama della risolutione di S(ua) M(aes)ta Cath(oli)ca di mandar li suoi prelati a Trento questo settembre credo vi piacera per che sara cagione di ritenermi in Italia alcuni anni*"⁹².

⁸⁹ FLORES, C. "Documentos inéditos de A. A." *Jornades I*, pp. 277 i 286-288.

⁹⁰ Cartes a Panvinio del 3-4-57 i del 20-11-57 (pp. 122 i 192).

⁹¹ Carta a Zurita del 17-6-61 (p. 498).

⁹² Carta del 14-7-61.

IV. L'ETAPA CONCILIAR

El dia 5 de juliol s'assebentà que el seu substitut al tribunal de la Rota era Cristóbal Robustier, que ocupà el càrrec el dia 7 de desembre. Finalment, el 6 d'agost rebé la notificació del nomenament reial i el 8 fou proposat per Pius IV per a la nova seu, de la qual prengué possessió mitjançant procurador el dia 25 de febrer de 1562⁹³. El Papa ja li havia donat ordre de desplaçar-se a Trento el mes de juliol, però Agustín esperà la de Felip II que li pervingué el dia 24 d'agost, malgrat duia data del mes anterior⁹⁴. Així doncs, acompanyat de dos teòlegs, Francisco Torres i Cesare Ferrantio, es dirigí cap a Trento el dia 8 de setembre. Tenia l'esperança de reveure el seu amic Orsini abans de marxar, però aquest no preveia poder desplaçar-se a Roma fins mitjan setembre, per la qual cosa quedaren de trobar-se a Montefiascone o a Roncillione.

El viatge fou pausat de manera que féu estada a Bolònia i a Venècia on era el dia 1 d'octubre. Tant en un lloc com en un altre, aprofità per veure dues col·leccions importants de monedes: la del comte Sertorio i la d'Andrea Loredano. De la primera li interessaren tres exemplars dels quals aconseguí sengles còpies. Loredano li mostrà la seva col·lecció d'antiguitats i de monedas gregues, si bé el bisbe no aconseguí de veure la de romanes republicanes. A Venècia, a més a més, n'adquirí dos lots: un conjunt de vint exemplars grecs i romans i cinc camafeus per valor de dotze escuts, i un conjunt de sis monedes de plata gregues per quinze escuts.

Va arribar a Trento el 5 d'octubre, essent el segon bisbe espanyol en accedir-hi, després d'Acisclo Moya de Contreras titular de Vic, que havia arribat el 26 de setembre. A continuació, a començaments de novembre arribaren progressivament tots els altres, encapçalats per Pedro Guerrero, arquebisbe de Granada.

Sobre l'actuació i el paper d'Agustín a les sessions del concili només cal consultar les actes⁹⁵. Nosaltres ressenyarem solament aquelles informacions que es poden extreure de la correspondència tramesa pel nostre humanista durant aquest període.

Informa a Orsini que el concili finalment obrirà les sessions el dia 18 de gener i, l'endemà, explica a Vargas, ambaixador reial a Roma, tots els detalls de la cerimònia de reapertura i enumera els assistents, entre els quals assenyala el duc de Mantua, nebot

⁹³ BADA, J. art. c. p. 15.

⁹⁴ El rei no donà l'ordre fins que s'aclarí, si més no momentàniament, el caràcter continuacionista del concili, en discussió des que Pius IV havia promulgat la butlla el novembre de 1560.

⁹⁵ CT 8 i 9. També FLORES, C. "Escritos tridentinos inéditos de A. Agustín" *Revista Española de Derecho Canónico* 34 (1978), pp. 109-130. Per la quantitat de dades que aporta és convenient consultar també GUTIÉRREZ, C. *Españoles en Trento*, Valladolid 1951, on hi ha una nodrida informació en forma de notes a peu de plana, encara que a voltes errònia.

del cardenal Gonzaga; la propera congregació es fixa per al 26 de febrer, dia del seu aniversari; quatre bisbes espanyols (Granada, Orense, Almeria i León) s'han oposat al decret segons el qual només podran ser els legats pontificis els que proposin els temes a tractar; ell ha fet de mediador entre aquests i els legats; la seva influència és més gran del que voldria i *“ me voy retirando quanto puedo, porque no me metan en algun laberinto, y por poder ser mas libre”*⁹⁶ .

El 16 de març torna a escriure a Vargas informant-lo que els legats han lliurat a la congregació general dotze articles sobre la reforma del clergat; s'ha aprovat atorgar un salconduït *“ a los tudescos, a la misma nacion, y a otras donde se predica lo contrario de lo que cree la iglesia romana”* que facin prova de penediment; el dia anterior han presentat les credencials Fernando Fco. Dávalos, marquès de Pescara i ambaixador de Felip II al concili, així com Giovanni Strozzi, ambaixador del duc de Florència, i Melchor Lussy i Joaquín Eichhorn, ambaixadors dels set cantons suïssos catòlics; el proper hivern potser se celebrarà una dieta a Augsburg o Ratisbona per tal de nomenar Maximilià II Rei de Romans; de França encara no ha arribat ningú.

El 2 d'abril comunica a Vargas que les congregacions s'han aturat durant la Setmana Santa i que la situació a França és molt confosa, perquè malgrat *“ Vandome favoresce a los católicos...la Reina y sus hijos a los herejes...todavía se predica en la corte y en Paris la secta de Calvino...por lo qual se habla que no esperaremos mas franceses ni tudescos...”*

La discussió del primer article de la reforma del clergat, que es referia a la residència dels bisbes, fou un veritable “casus belli” entre els que defensaven que la residència era *“ iuris divini”* i els que s'hi oposaven tement una minva del poder del Papa. Ni els mateixos legats papals tenien una postura comuna. Quan les notícies de divisió, sovint desfigurades i exagerades, arribaren a Roma, el Papa decidí nomenar tres cardenals més que enfortissin els quatre legats que ja hi havia. Això provocà que *“ uno de ellos (legados) brama y amenaza y se tiene por ofendido, y dejara esta empresa sin falta...; Mantua (Gonzaga) ha pedido licencia, y no se si la esperara...”* El Papa, però, finalment es féu enrere i Gonzaga va romandre al concili. El legat francès *“ Lansac entró hoy (18 de maig) y los obispos de Segovia y Ciudad Rodrigo”*.

A la carta del 21 de maig Agustín demana a Vargas que calmi el Papa i li assegurí que en cap moment *“ se ha tratado ni tratara cosa contra su persona ni contra su auctoridad”* i li confia com era de contraproduent el fet d' *“ enviar acá aquellos cardenales...creo no ha menester descifradores que le cuenten la afrenta y desconfianza en que pone a estos legados”* ; el protestantisme va avançant a Flandes i als cantons suïssos; el seu germà *“ el obispo de Huesca viene cierto: ya estaba en Barcelona, y creo*

⁹⁶ Carta a Vargas del 19-1-62 .

que tiene galeras”.

El 25 de maig els legats presentaren un projecte de decret de reforma. Els espanyols continuaven volent una declaratòria sobre el punt de la residència i un esment explícit sobre el caràcter continuista del concili. Agustín comenta a Vargas el mateix dia “ *los españoles han respondido que se contentan con que en esta sesion se diga que en la siguiente se tractara de Orsine et residentia. Rehusan esto los Legados, y van por camino que difiriendo dejaran de hablar en tal materia...*”.

A la següent carta del 4 de juny, Agustín explica a l'ambaixador el desenvolupament de la congregació del dia 3 i el de la vintena sessió del concili celebrada l'endemà, en la qual s'ha aprovat un decret de pròrroga que fixa la següent sessió plenària el 16 de juliol; hi ha hagut “ *treinta votos que contradijeron el decreto*” encara que “ *no fueran todos en favor de la continuacion y residentia, antes hubo cinco o seis dellos que votaron contra todas dos cosas*”.

A l'última carta que conservem dirigida a Vargas, amb data 8 de juny, el bisbe l'informa de la congregació del dia 6 en què el cardenal Gonzaga ha proposat de tractar “ *de communione sub utraque et de communione parvulorum*”. Uns quants bisbes, encapçalats pel de Granada, plantegen l'oportunitat de tractar “ *a lo menos en la siguiente...de Sacramento Ordinis et residentia*”. Desconfien que si es va ajornant, al final no se'n parli, Hi ha una nova discussió entre ambdós bàndols que Agustín analitza “ *los apasionados contra ius divinum fueron insolentes aunque breves...los nuestros fueron mas templados*”. A continuació fa constar la seva aportació : “ *Yo dije que me agradaba la materia residua de Sanctissimo Sacramento, aunque no me agradaba la materia ya descedida en este concilio...de communione sub utraque...*” ; la majoria ha estat d'acord amb les propostes de Gonzaga “ *y han determinado enviar a Roma al arzobispo Marin de Lanchano, como persona neutral, que en sus votos fue de parecer que se dilatase la quistion de iure divino para la quistion de Sacramento ordinis: el cual no contenta a nuestros amigos, porque siendo obispo de mano de S(u) M(agedad) y teologo, no se declaro por la mejor parte, y con los españoles*”. Agustín acaba la carta demanant a Vargas que “ *mire por el dicho Lanchano...si va para excusar los Legados y concluir lo de la residencia, bien, ayudele, y si va para dar queja de españoles, pongale las cabras en el corral*”.

Aquets dos punts, que eren el motiu d'endarreriment del concili, quedaren solucionats quan el 18 de juliol Felip II trameté una carta al marquès de Pescara demanant als bisbes espanyols que atuessin les protestes per la qüestió de la naturalesa de la residència i que no insistissin en exigir la declaració expressa de continuació de les sessions.

L'última al·lusió de l'epistolari d'Agustín sobre Trento és en una carta del 29 de

març de 1563 en què demana parer a Panvinio sobre si el Papa te “*potestatem regendi universalem Ecclesiam*” , punt que havia estat tema de discussió entre francesos i espanyols des del mes de gener anterior.

Com a pare conciliar, el nostre humanista formà part de la comissió per a la redacció del decret d'apertura de la tercera etapa⁹⁷ ; de la comissió que redactà i de la que dictaminà sobre el decret dels llibres prohibits⁹⁸ ; de la comissió que redactà el salconduït per als protestants⁹⁹ ; de la que redactà la primera fórmula del decret “de residentia”¹⁰⁰ . Igualment fou un dels tres escollits per a dictaminar l'ordre de precedència entre els abats assistents¹⁰¹ i un dels quatre prelats que va redactar el decret de clausura i d'observància del concili¹⁰² .

A part de la seva participació a les congregacions, Agustín continuà alimentant la seva afecció per la numismàtica i l'epigrafia. Copia inscripcions ubicades al jardí del palau del cardenal Madruzzi, arquebisbe de la ciutat; s'interessa per la descoberta d'un “*fragmento delle tribu*” i en demana una còpia; continua comprant monedes i intercanviant punts de vista sobre la seva interpretació amb els seus amics Orsini i Panvinio, els quals no deixen d'enviar-li tot allò que saben que li pot interessar com ell mateix reconeixerà més endavant en una carta a Orsini: “*In Trento hebbi di v. s. copia d'un sasso di Triomphi che si trovo di nuovo...*”

De les poques cartes conservades d'aquests dos anys i escaig en destaca un fet important. Agustín va conèixer Andrea Darmarios, copista grec oriund d'Epidaure, que contribuí molt a augmentar el fons de la seva biblioteca, sobre tot pel que fa a manuscrits grecs. Darmarios ja actuava a Itàlia, si abans no, el 1560. Durant les sessions trentines s'havia instal·lat a la ciutat¹⁰³ , on tenia un scriptorium amb copistes a les seves ordres que reproduïren manuscrits grecs per a Agustín i altres companys (Ayala, D. de Covarrubias...). Les relacions amb el bisbe de Lleida degueren ésser molt cordials des d'un bon principi, perquè el grec fou considerat per aquest “*familiaris meus*” i continuà servint-lo quan es traslladà a Espanya. A la carta escrita pel copista el 24 de maig de 1563 copsem que Agustín ha esdevingut el seu protector i no solament el seu client, quan diu “*πλήν κύριε μου οὐ δύναμαι τὸ ποιῆσαι ὅτι ἔγογε ἔχω χρεῖ·ν· καὶ τὸ πλέον ἐκόμισάν τινα βιβλία ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἠθέλον ὠνήσαί τινα· καὶ οὐκ ἔχω*

⁹⁷ CT 8, 285.

⁹⁸ Ibid. 325 i 328. També FLORES, C. “Documentos inéditos...” pp. 288-290 ha publicat un esborrany on consta l'opinió del bisbe sobre la ineficàcia de l'Índex.

⁹⁹ Ibid. 368.

¹⁰⁰ CT9,135.

¹⁰¹ CT 8, 263.

¹⁰² CT 2, 719.

¹⁰³ GRAUX, Ch. *Los orígenes del fondo griego del Escorial*, p. 291.

ὠνῆσαι λειπὼν τῶν χρεμάτων. Πλὴν δέομαι κύριέ μου... “.

L'afany continuu per augmentar el seu fons de manuscrits es manifesta en un altre fet. Agustín s'interessa també a obtenir originals o còpies d'exemplars d'altres humanistes desapareguts. En aquest cas el 12 de novembre de 1561 escriu una carta a Orsini, en què manifesta voler conèixer “ *il indice delli libri del cavaliere Giberti che furono del vesc(ov)o di Verona et che mi dica in mano di chi restaranno per poter haverne copia* ”.

Durant la seva absència de Roma, igualment com havia fet des de Sicília, dóna ordres al seu majordom Martín que deixi “ *ver y tomar a m(esser) Fulvio todos los libros y medallas que el quisiere y el s(eñor) Rebastens (Robustier?) otro tanto y ciertos libros griegos que estan en los armarios* ”. Per una nota que figura al Liber Admissionum IV, f. 53 del Col.legi de Sant Climent de Bolònia sabem que el 1563 Agustín des de Trento donà ordre d'enviar-hi “ *centum nonaginta volumina librorum manu scriptorum* ” de la seva biblioteca, la major part de l'originària biblioteca de Luis Gómez, de la qual ja havia manifestat, a la seva arribada a Roma el 1544, que només l'interessava una part molt petita¹⁰⁴ .

S'interessa també pels projectes editorials dels seus companys. Rep “ *il Platina con le vite di Pontifici* ” que Panvinio té intenció d'anotar i de completar¹⁰⁵ ; anima Orsini que publiqui “ *le sue lucubrazioni in Verg(ili)o et nelli poeti Grechi* ”¹⁰⁶ ; es mostra satisfet per l'edició d' “ *un libretto di orthographia del figluolo di M(esser) Paulo...mette alcune inscrittioni false ma mi piace il argomento* ”.

Finalment, de l'any 1563 conservem dues cartes entre Agustín i Vettori, dos vells amics que s'havien conegut quan Agustín havia anat a Florència el 1541 i que mantingueren relació epistolar durant tota la seva vida, malgrat que no ens en quedin pràcticament restes¹⁰⁷ .

Vettori fa una de les més sinceres lloances d'Agustín com a filòleg a propòsit de la publicació de les *Emendationes in Ciceronis Philippicas* de Faerno: “ *incidi ergo in locos plures, quod indicio ipsius (Faerno) cognovi, cura, acumineque tuo illustratos... Tu enim quemadmodum gravioribus studiis egregiam operam navasti, ita etiam* ”

¹⁰⁴ V. supra p.14. També MAYANS *Vitae historia*, XXXII afirma que fou Mahull, canonge de Lleida, qui portà els llibres el 15 de març del 1564 (!).

¹⁰⁵ *Historia B. Platinae De Vitis Pontificum Romanorum a D. N. Iesu Christo usque ad Paulum II...longe quam antea emendatior doctissimarumque annotationum Onuphrii Panvinii accessione nunc illustrior reddita. Cui eiusdem Onuphrii accurata atque fideli opera, reliquorum quoque Pontificum vitae usque ad Pium V... Coloniae MDLXVIII.*

¹⁰⁶ *Virgilius collatione scriptorum graecorum illustratus opera et industria Fulvii Orsini. Antverpiae...anno MDLXVII.*

¹⁰⁷ Durant l'estada a Trento Vettori li envià un exemplar de Nonius (carta a Orsini de l'11-4-67).

humaniores litteras industria sedulitateque tua plurimum expolisti. In quo sane merito multum tibi debent studiosi earum qui nullum unquam laborem fugeris, ut ipsas ornare et integriores formosioresque undique redderes”.

Acabat el concili el 5 de desembre de 1563, els dos germans Agustín es dirigiren cap a Espanya. Varen arribar a Barcelona el 27 de febrer, després d’haver travessat França i d’haver caigut Antonio del cavall. Allí els esperaven els seus germans Juan i Isabel¹⁰⁸, a casa de la qual s’hostatjaren. El rei, que celebrava corts a Barcelona, rebia els prelats espanyols a la seva arribada de Trento. Un cop finalitzades les Corts, Antonio es dirigí a Lleida on arribà durant la Setmana Santa¹⁰⁹.

¹⁰⁸ MAYANS, o. c. XXXIII.

¹⁰⁹ FLORES, C. “Escritos tridentinos...” p. 122.

V. UN "CITTADINO ROMANO" A LLEIDA

Agustín, bisbe tridentí.

Agustín havia participat activament en el concili i n'havia assumit plenament les conclusions. Només arribar a Lleida, volgué posar en pràctica totes des reformes aprovades i topà amb el capítol catedralici que estava acostumat a la situació pretridentina, quan el bisbe no residia a la seva seu i els canonges actuaven lliurement¹¹⁰. Els dies 27 d'agost i 3 de setembre de 1564 va ordenar sengles lectures públiques de les disposicions conciliars, sense haver consultat el capítol i abans que el metropolità Fernando de Loaces convoqués el concili provincial, on havia de fer-se'n la solemne acceptació, la qual cosa provocà l'oposició dels canonges, que creien que primer s'havia de celebrar el sínode provincial. Així mateix, el 13 de setembre va fer pública una disposició per tal que les monges exclaustres tornessin als seus convents amenaçant-les amb l'excomunió.

El concili provincial convocat per Loaces tingué dues etapes: la primera es desenvolupà del 2 d'octubre fins el 27 de novembre de 1564 a Tarragona; la segona, del 29 de juliol de 1565 fins el 10 de març de 1566, a Barcelona, coincidint amb els concilis que es preparaven a tota Espanya l'agost d'aquell any per parlar de l'execució dels decrets.

A la primera etapa Agustín s'oposà frontalment a concedir excepcions al deure de residència, cosa que demanaven els representants capitulars, atès que molts canonges acumulaven aquesta dignitat i la de rector d'una parròquia. Un cop suspès temporalment el concili, Agustín tornà a Lleida i convocà un sínode diocesà per a finals de desembre, en la qual cosa comptà una altra vegada amb l'oposició del Capítol, atès que encara no havia conclòs el concili provincial¹¹¹.

L'estiu de 1565, en la seva estada a Barcelona amb motiu de la reanudació del concili provincial, degué coincidir amb Ugo Boncompagni, futur Gregori XIII, que havia vingut a Espanya acompanyant al nou nunci papal Juan B. Castagna.

El 25 de novembre de 1565 va publicar un decret que obligava els capellans de la diòcesi a residir allí d'on eren titulars.

Reforma de l'Estudi General . La impremta.

El rei visità Lleida l'any 1564 i de ben segur que s'entrevistà amb el bisbe. Potser d'aquesta trobada sorgí la idea de reformar l'Estudi General que havia caigut en

¹¹⁰ V. VILLANUEVA, *Viaje literario XVII*, pp. 62 i ss.

¹¹¹ Villanueva loc. cit. ens parla de la celebració de dos sínodes més, un l'abril de 1569 i l'altre el 1573.

una decadència progressiva. Així doncs, mitjançant una cèdula del 19 de juliol de 1565, Felip II " *por la mucha confianza que della (vuestra persona) tenemos, y porque crehemos que a este negocio teneis particular voluntad* " li encomanà " *que usando...de los medios y formas que mas vieredes convenir, inquirais y hagais processos contra las personas del canciller, rector, consejeros... y otros cualesquier oficiales y ministros del...estudio (general de Lerida)* " , atorgant-li poder de suspendre'ls del càrrec i multar-los, si ho creia convenient.

Aquesta reforma de la Universitat de Lleida no l'acabà fins el 1575 amb la publicació d'uns estatuts inspirats en els de Salamanca i cal pensar, per tant, que no fou per a ell una tasca gens fàcil. Va tenir enfrontaments tant amb el sector eclesiàstic com amb el civil sobre tot per causa de problemes de competència. Segons Mayans i, a partir d'ell, altres autors posteriors Agustín " *quum Ilerdensem Academiam Censor visitaret, Ilerdenses tot hominem molestiis vexaverunt, ut in oppidum Monzonem exsul ire debuerit, unde tamen brevi post tempore rediit*"¹¹² . Val a dir que es coneixen poques relacions del bisbe amb els professors de l'Estudi, si exceptuem una carta de Miquel Ferrer, metge, i sengles de Pere Sagarra i Rodolfo Cayo, professors de dret.

Una de les primeres decisions que havia pres el nou bisbe en arribar a Lleida havia estat cridar els impressors Pedro de Robles i Juan Villanueva per tal d'establir una impremta a l'Estudi, no debades era sobre tot un humanista que havia viscut a Itàlia i havia copsat la importància de les edicions com a element de difusió i propaganda. Durant el seu pontificat es publicaren obres tant de caire eclesiàstic com de caire erudit. Ja el 1566 aparegueren les Constitucions del concili provincial. Alguns dels humanistes i teòlegs catalans del s. XVI veieren els seus treballs publicats en aquesta impremta com ara Ponç d'Icart, Pere Màrtir Coma, Andreu Capella i el mateix Miquel Ferrer¹¹³ . És evident que també Agustín hi publicà els seus llibres: *Constitutionum Graecarum Codicis Iustiniani Imp. collectio et interpretatio. Iuliani Antecessoris Constantinopolitani Novellarum eiusd. Imp. epitome, additis Latinis quibusdam Novellis Constitutionibus eiusdem.* (1567); *Rituale Ilerdense* (1567); *Breviarium Ilerdense* (1571) i les *Antiquae Collectiones Decretalium cum Antonii Augustini Episcopi Ilerdensis notis* (1576).

Malgrat tota aquesta activitat ingent per tal d'endreçar la seva diòcesi, Agustín es troba aïllat i enyora Roma. Són clarificadores les paraules que escriu a Orsini el 6 de maig de 1566: " *Ho condotto qua un stampatore col quale et con una piccola Universita di studii mi intratengo ma mi mancano persone del mio gusto* " . El bisbe és un home

¹¹² MAYANS, o. c. XXXVII.

¹¹³ DURAN, E. "Antoni Agustí i els cercles...", p. 268.

cosmopolita que anirà adaptant-se, per les circumstàncies, a la vida de províncies, cosa que els primers temps li costarà molt. En el mateix sentit escriu a Latinio " *nos...urbanum desiderium hoc solatio consolamur, quod tu tuique similes amici nondum me diligere deseritis* " ¹¹⁴ . Finalment, tant a Lleida com després a Tarragona, optarà per crear al seu voltant un cercle d'amistats cultes i aillar-se de l'exterior de manera que, sense descurar mai les seves obligacions pastorals, viurà en un món restringit i desconnectat de la realitat ¹⁵ .

Aquest món particular té com a eix la seva biblioteca, " *il mio regno* " com ell mateix l'anomena ¹¹⁶ . Lleida, segons les seves pròpies paraules, " *per sexcentos annos a barbaris sarracenis occupata, nihil praeter nomen antiquae Iberdae retinuit; nullos veteres libros habet, nisi quos mecum attuli aut quos postea emendandos curavi. Ceteri, quos hic vidi aut esse audivi an(nos) CC non excedunt antiquitatis* " ¹¹⁷ .

La seva biblioteca, juntament amb la col·lecció de monedes i d'antiguitats, havia arribat a la ciutat el mes de maig de 1566, dos anys després de la seva sortida d'Itàlia. Orgullós com n'està, el setembre convida Zurita a visitar-la. Tanmateix, en l'espera i el trasllat es perderen volums i exemplars, dels quals Agustín recorda amb precisió els llibres de música de l'índex de Giberti que havia comprat quan era a Trento i que havia deixat posteriorment a Orsini per al cardenal Farnese ¹¹⁸ , i la moneda de PESCENNIVS NIGER que li havia regalat Panvinio i sobre la interpretació de la llegenda de la qual tant havien discutit, fins que Agustín n'havia vist una a la cort de Ferran I ¹¹⁹ . Es queixa també a Panvinio d'haver extraviat el llibre d'Enea Vico " *Le imagine e le vite degli Imperatori* "; curiosament un exemplar d'aquest llibre, anotat per la mà d'Agustín, apareix inventariat a la biblioteca d'Orsini! ¹²⁰

Un any més tard encara no ha aconseguit d'ordenar els llibres, ja que l'11 d'abril de 1567 escriu a Orsini: " *Havea bene certi poetini come le fabule di Avieno, et non so che altro assai antiquo, che non so se nel chaos di nei libri si trova* " .

Les relacions familiars.

No conservem cartes entre Antonio i els seus germans però, a través de notícies d'altres corresponents, sabem que hi mantingué una relació freqüent, sobre tot amb el

¹¹⁴ Carta del 10-6-66.

¹¹⁵ DURAN, E. art. c. p. 267. Quant als prohoms que formaren part d'aquest cercle lleidatà, v. LLADONOSA, J. *Història de la ciutat de Lleida*, p. 204.

¹¹⁶ Carta a Orsini del 22-10-72.

¹¹⁷ Carta a Gregori XIII del 13-4-73.

¹¹⁸ Carta a Orsini del 6-5-66.

¹¹⁹ Cartes del 5-6-57, del 19-6-57 i del 2-5-58 (pp. 140, 151 i 231).

¹²⁰ Carta a Panvinio del 10-2-67.

seu germà Juan i la seva esposa Filipa, pares de Martin i Antonio Agustín, sacerdot jesuïta¹²¹. Com que Juan vivia a Saragossa esdevingué el correu habitual entre Zurita, a Madrid, i Antonio, a Lleida.

També mantingué relació epistolar amb la seva germana Isabel que vivia a Barcelona, com podem veure pels mots "*la carta para my S(eño)ra la Duquesa ha ydo oy*" pertanyents a una carta de Martin Vaylo¹²², un dels seus dos secretaris, adreçada al bisbe el 17 d'octubre del 72. En algunes ocasions li degué servir d'enllaç amb els corresponents que arribaven a Barcelona i casa seva devia ésser el lloc on residia el bisbe quan s'hi desplaçava.

És curiosa la seva actitud, quan l'abril de 1572 el copista Darmarios, tot just arribat de Venècia, li sol·licita diners per a poder desplaçar-se a Lleida. El grec informa Agustín: "*son statto da la s(igno)ra duchessa v(ostr)a sorela per servirme alcuni dinari per dispaciarme di qui per vegnir piu presto trovar v(ostr)a R(everendissi)ma S(ignori)a... Disse che non tien questi*"¹²³. ¿Es malfiava potser de tornar-los a recuperar?

Un altre familiar amb qui establí una relació similar a la que mantenia amb Juan és Vicencio Agustín que també residia a Saragossa. Aquest personatge, que és un dels tres interlocutors dels vint primers diàlegs del *De emendatione Gratiani*, probablement era fill de Francisco, cosí germà dels Agustín. En tot cas, no pertany a la branca Agustín-Albanell, puix que en una carta del 3 de febrer de 1573 Vicencio per presentar Rodrigo Zapata a Zurita diu que "*es sobrino del s(eñ)or ob(is)po de Lerida*"¹²⁴, sense al·legar cap mena de parentiu amb ell mateix, cosa que fa pensar que la relació entre Zapata i Vicencio era molt llunyana.

Rodrigo Zapata i Palafox -que esdevindrà l'enllaç d'Agustín amb la Cort de Madrid i amb Zurita a partir de 1574 i, després, un dels seus col·laboradors més importants- era contranegot d'Antonio, malgrat que tothom l'anomena "*sobrino del s(eñ)or obispo de Lerida*". Gerónima, la germana d'Antonio, es casà amb Rodrigo Palafox y Rebolledo. Rodrigo Zapata seria fruit del matrimoni d'una Palafox i d'un Zapata i, per tant, nebot directe de Gerónima. És molt abundant la correspondència que ens queda entre Rodrigo i Antonio.

L'octubre de 1573 Antonio Agustín visità tots els seus parents de Saragossa amb motiu de la seva anada a aquesta ciutat, on no havia tornat des que havia marxat a

¹²¹ DURAN, E. "El círculo de amigos de Antonio Agustín en Tarragona" *Colloquium Antonio Agustín* (en premsa).

¹²² Davant de la quantitat de grafies amb què s'ha escrit el nom d'aquest personatge (Bailló, Vaillo, Batlle...) nosaltres hem optat per respectar la que ell mateix utilitza per a signar aquesta carta autògrafa conservada a la Biblioteca Universitària de Barcelona.

¹²³ Carta del 8-4-72.

¹²⁴ RAH. A-112 f. 163 (inèdita).

Bolònia.

És evident que el bisbe, que havia assumit el paper de cap i protector de la família després de la mort de Gerónimo i del duc de Cardona, continuà exercint aquest paper quan arribà a Espanya.

Una prova d'això és la carta d'agraïment d'un tal Pedro Agustín, resident a Osca, escrita a l'arquebisbe de Tarragona el 19 de juny de 1582, en què s'autoanomena "*suus nepos* ", i li dóna les gràcies perquè Antonio li ha aconseguit una pensió per a poder realitzar els seus estudis. L'agraïment, però, és molt més extensiu perquè "*tanta...sunt, quae a te ego et mei charissimi fratres accipimus, ut ea persolvere difficillimum videatur* ".

Les relacions amb la branca familiar materna no estan tan documentades. Es conserva, tanmateix, una carta d'un Galceran Albanell de Barcelona, en què felicita Agustín per la designació reial com a arquebisbe de Tarragona. Hom ha contemplat la possibilitat que fos el futur bisbe de Granada, nascut el 1561, tot i l'inconvenient que representa l'edat que aleshores tindria l'esmentat Galceran¹²⁵ .

Un altre personatge de l'entorn familiar llunyà, amb qui mantingué una relació eminentment "científico-professional" fou Lluís Ponç d'Icard, fill d'una germana de Cristòfol d'Icard, primer marit d'Isabel Agustín.

El primer contacte entre ambdós humanistes es degué produir en el primer desplaçament d'Agustín a Tarragona amb motiu del concili provincial de 1564. Aleshores, Ponç d'Icard ja devia tenir enllestit el seu *Llibre de les grandeses de Tarragona* i Agustín ja devia haver decidit instal·lar una impremta a Lleida. Atès que a Tarragona no n'hi havia, Ponç d'Icard acceptà d'editar el llibre a Lleida, tot i que hagué de traduir-lo al castellà obligat per la llengua dels editors. El llibre sortí al carrer a començaments de 1573, si bé el procés editorial i de correcció degué durar gairebé quatre anys¹²⁶ .

Simultàniament a l'aparició d'aquesta seva primera obra, Ponç escriu al bisbe la seva intenció de publicar-ne una altra: "*yo procurare en posar en bell lo libre he interpretacions de les pedres scrites per poderlo aportar a la correctio de V. s.*"¹²⁷ Sens dubte, es tracta de l'obra inèdita *Epigrammata antiquae urbis Tarraconensis* que ja tenia enllestida el març de 1576, quan escrivia a Agustín per felicitar-lo, assabentat de la proposta reial per promocionar-lo a la seu tarragonina: "*... yo tinc acabat lo meu*

¹²⁵ Cartadel 21-3-76. V. TORRES AMAT, F. *Memorias para un diccionario critico de los escritores catalanes*, sub nomine; MIQUEL ROSELL, F. "Espistolario...", p. 172; MOLAS RIBALTA, P. "El món polític d'Antoni Agustí" ap. *Jornades I*, pp. 46-48.

¹²⁶ Sobre l'edició d'aquest llibre v. la monografia d'E. DURAN *Lluís Ponç d'Icard i el Llibre de les grandeses de Tarragona*, pp. 21-31.

¹²⁷ Carta del 7-5-73.

(llibre) ab ses escolias per ordinem Alphabeti y dirigit a V. s. y posat debayx de sa protectio...que ma de fer merce de passame la llima perque sens ella li falta la autoritat que a menester..."¹²⁸ . El judici que li mereixien a Agustín els treballs de Ponç és ben diferent de l'esquitesa amb què el bisbe era tractat per aquell. Pocs dies després de la carta de Ponç, Agustín escrivia a Orsini: " *Un libro d'inscrizioni della Bethica ho nelle mani assai ridiculo et un altro di Tarragona è gia fuori. Ma mi vergogno che si vedano in Italia, et cosi non penso mandarli* " ¹²⁹. Aquesta mena de despreci per les coses provincianes i localistes -que Agustín mai no degué fer palès a Ponç- té com arrel la diferent forma de concebre l'antiguitat per part d'un arqueòleg com Ponç o per part d'un filòleg com Agustín¹³⁰ .

Encara trobarem a l'epistolari un altre judici desfavorable a una altra obra inèdita de Ponç d'Icard, el *Catàleg dels Arquebisbes de Tarragona* : "...un letrado que ha impresso un libro en loor de Tarrag(on)a que se dize m(icer) Luis Ponce ha hecho otro libro de las vidas de los mismos... no sin errores y no merece que se imprima por muchas causas..." ¹³¹.

Els amics italians.

Les absències del bisbe de la seu episcopal són relativament freqüents, sempre, però, per motius pastorals. El mes de febrer de 1567 escriu sengles cartes a Latinio, Panvinio i Orsini des de Tamarit, comunicant a aquest darrer " *che non vi mando piu di quelli poëti, perche son fuera di Lerida alla visita* " ¹³² , on tornarà a començaments d'abril. L'octubre de 1570 és novament a Barcelona on romandrà fins a finals de febrer de 1571.

Tan bon punt torna a Lleida escriu una carta a Orsini en resposta a una de seva de finals del setembre anterior. El panorama de Roma ha canviat molt des que ell n'és absent:" *dite che havete perso li antiquarii Onufrio, Hegio, morti, et Pyrrho et Manutio absenti, mi condoglio con esso voi. Sed quousque?* " ¹³³ . Ottavio Pantagatho, després de restar cinc anys paralitzat a causa d'una apoplegia, havia mort el desembre de 1567; Onofrio Panvinio havia mort l'abril de 1568 a Palerm, mentre visitava els monestirs

¹²⁸ Carta del 12-3-76.

¹²⁹ Carta del 24-4-76. Pel que fa a la sort d'aquesta obra manuscrita que actualment es troba repartida en tres biblioteques (Catalunya, Escorial i Wolfenbüttel) v. SOBERANAS, A. J. "Notas sobre dos manuscritos tarraconenses de la Biblioteca Central" *Biblioteconomia* 15 (1958); DURAN, E. *Luis Ponç d'Icard...* i MASSO, J. "Notes per a una biografia de Lluís Pons d'Icard" *Treballs canongins* 1985, pp. 65-102.

¹³⁰ DURAN, E. "Antoni Agustí i els cercles...", p. 269.

¹³¹ Carta a Zurita del 8-12-77.

¹³² Carta a Orsini del 10-2-67.

¹³³ Carta a Orsini del 24-2-71.

benedictins amb el seu protector, el cardenal Farnese; Ligorio havia abandonat Roma a finals de l'estiu de 1569 per anar a servir el duc de Ferrara; Paolo Manuzio, l'impressor venecià que s'havia traslladat a Roma el 8 de desembre de 1561 per muntar la impremta vaticana, havia abandonat la ciutat el setembre de 1570.

La nostàlgia que experimentaven tots els supervivents d'aquell cercle d'intel.lectuals que a la dècada dels cinquanta havia estat el nucli dels estudis antics a Roma, la reflectí Agustín en uns versos tramesos a Latini, a través de Chacón, en una carta del 9 de novembre de 1576. En ells el bisbe, usant de l'art après i practicat en els seus dies d'estudiant, recorda els vells temps i es considera un exiliat als confins de l'imperi. Heus aquí uns fragments d'aquesta composició amb clares reminiscències catulianes i ovidianes:

Lucebant olim soles mihi candidiores

.....

Ultima nunc fessum vastis Hispania terris

Sole cadente tenet.

O mihi felices, frustra suspiria duco,

Praeteritosque dies.

.....

Dulce fuit, doctus cum conviva abdita quaeque

Protulit in medium.....

Per referències indirectes sabem de les relacions epistolars amb alguns d'aquests amics, malgrat que no n'hem trobat les cartes originals. El 25-6-69 Pighius escriu a Matal: " *Ab Antonio Augustino tuo litteras accepi iuxta, valde magnificas, ob Themis meae editionem...*"¹³⁴ ; el 24 d'abril de 1576 el mateix Agustín escriu a Orsini: " *con la lettera del nostro m(esser) Pyrrho mi sono rallegrato* ".

No obstant això, els corresponsals italians de qui se'ns han conservat més cartes durant tota l'època d'estada a Lleida i a Tarragona d'Agustín són Orsini, Latinio, i Panvinio fins a la seva mort.

El bisbe es queixa molt sovint que els seus interlocutors no escriguin amb la freqüència i l'extensió que ell voldria. De vegades es perden les cartes, d'altres els correus es retarden mesos i mesos, d'altres el correu és interceptat a França...

Chacón, Agustín i la correcció del Decret de Gracià

L'intercanvi epistolar amb Pedro Chacón que en resta està basat principalment en la correcció que es féu a Roma del Decret de Gracià i de les decretals de Gregori IX. Al manuscrit B-7-7 de la biblioteca del Real Seminario de San Carlos de Saragossa s'han

¹³⁴ DE VOCHT, H. *Stephani Vinandi Pighii epistolarium*, Louvain 1959, p. 265.

conservat còpies del segle XVIII de catorze cartes del bisbe a Chacón, on s'intercanvien els seus coneixements sobre les fonts del dret canònic i els concilis. El maig de 1565 J. Marsà ja havia comunicat a Agustín que aleshores a Roma es corregia el Decret *"para lo qual hay 12 exemplares de la Vaticana en casa del Card(enal) Gonzaga diputado para este negocio"*. Existeixen unes comissions de doctors que es reuneixen periòdicament i van comparant les diferents lectures, *"las que son tales que haya necesidad de mayor consulta se reservan para la congregacion de los Cardenales...que son Borrom(eo), Cirleto, Paleoto, Boncompagno y Alciato"*. Participen a les comissions Torres, Mariano Victorio, Tomas Taxaquet, Panvinio i altres. Marsà actua com a secretari. *"La intencion de Su Santidad es que salga correcto... Sera necesario que V. S. Ilma. tambien ayude por su parte, pues de los estudios de V. S. Rma. se puede valer mucho este trabajo. El Papa, si tan adelante se passa, dizen que le confirmara"* ¹³⁵.

A Roma es coneixia l'interès d'Agustín per a les fonts del dret canònic i se sabia que tenia molt de material recollit al respecte. És per això que, vuit anys després, a instàncies de Gregori XIII, Agustín *"(librorum ad Ementanionem Gratiani necessariorum) indicem mittebat et praecipue de Ilerdensi Concilio et de Isidori volumine perantiquo, quod Caesaraugustae esse dicebatur"* ¹³⁶. Chacón fou un dels encarregats per aquest Papa de revisar el Decret i les decretals i es posà en contacte amb el bisbe de Lleida, que el juny de 1574 li escrivia *"con la carta de V. m. he holgado mucho porque veo una principal diligencia hecha en poco tiempo en las dos empresas del Decreto y de las Decretales"* ¹³⁷.

El 25 d'abril de 1576, atesa la lentitud amb què avança la correcció, Agustín ofereix la seva col.laboració a Chacón amb aquestes paraules: *"...ahunque la empresa del Decreto parece que es de nunca acabar parece tambien que sera obra para durar mucho tiempo. Yo desde el principio he pedido que demanden que es lo que les falta o que es de lo que tienen duda y no he visto sino una lista que pidieron una vez de libros de diversos authores y decretos de concilios y Papas..., todavia pedia que me avisassen que capitulos eran de que no hallavan fuentes que podria ser yo les daria aviso de alguno..."*

En fi, en una carta escrita des de la Cúria -probablement pel mateix Chacón-Agustín rep una demanda formal *"ut...nos adiuves in his locis inveniendis, quorum indicem nunc ad te mittimus...Nam volumus omnino hoc opus absolvere, et iam ad finem properamus, ac valde optamus, ut quam perfectissimum prodeat, et speramus tuam operam, sicut in principio fuit, ita in absolute, magni momenti futuram"* ¹³⁸.

¹³⁵ Carta del 20-5-65.

¹³⁶ Carta del 30-5-72.

¹³⁷ Carta del 8-6-76.

¹³⁸ Carta de l'1/15-9-76.

Agustín contesta el dia 9 de novembre.

Orsini i Agustín.

Hom s'adona, ja des de les primeres epístoles que conservem entre ells, com la relació d'Agustín amb Fulvio Orsini és la més sòlida, sincera i durable de totes les que establí el nostre bisbe durant la seva vida. La marxa de Roma no influí en absolut en la col.laboració científica que havien establert ambdós personatges quan eren junts, tant és així que, els seus millors resultats s'esdevingueren essent l'un a Espanya i l'altre a la ciutat del Papa.

No són freqüents els judicis morals d'Agustín sobre els seus amics, i menys quan escriu a terceres persones. Per això, adquireix una gran relevància l'opinió que li mereix Orsini, quan escriu a Chacón *"con m(icer) Fulvio no puede estar nadie mal porque el es de suyo muy bueno y quiere bien a todos"*¹³⁹.

Que l'apreci era mutu ens ho demostra el fet que el bisbe, gràcies a Orsini, obtingué un preuat privilegi: ser nomenat ciutadà de Roma. El 10-4-73 escriu al seu company *"hora vi voglio dire una bella fantasia mia, che ho bisogno per certo disegno mio farmi Cittadino Romano... Vorrei che servisse questo privilegio a me et a Joanni Augustino mio fratello et a Vincenzo Augustino mio parente et a suoi fig(lio)li et descendenti...Narrate l'esser stato in Roma XVI anni Auditore di Ruota, haver scritto in lode delle famiglie Romane et esser dedito ad illustrar le vostre memorie..."*. Efectivament, Orsini li aconseguí el privilegi i, després d'enviar-li dues vegades la fórmula per tal que la pogués fer al seu gust, li arribà el definitiu el setembre de 1574.

Orsini edità totes les seves obres quan Agustín ja no era a Itàlia, però això no impedí que en algunes d'elles comptés amb la col.laboració desinteressada del seu amic.

El maig de 1566 Agustín segueix amb atenció el treball d'Orsini sobre Virgili, que desembocarà en la primera publicació de l'italià *Virgilius collatione scriptorum graecorum illustratus opera et industria Fulvii Ursini* (1567). La seva col.laboració fou important, si fem cas dels seus mots en una carta del 12-11-66: *"...quando haurete le vostre stampate lucubrationi pagatemi la parte Herculea"*. Amb la mateixa missiva li tramet còpies sol.licitades per ell dels fragments de poetes antics que havia anat recollint al llarg de la seva vida i que actualment conformen dos la Biblioteca Nacional de Madrid catalogats amb els números 7901 i 7902.

El gener de 1573 li envia correccions a Livi i a Ciceró, que Orsini utilitzarà en el seu llibre *In omnia opera Ciceronis notae* (1581), projecte que fa exclamar a Agustín *"ho grato a sentire che mandarete fuori le emendationi in Cicerone"*. A la carta del 24-7-

¹³⁹ Carta del 28-9-74.

81, Orsini li comunicarà l'aparició del llibre, tot dient-li "...in Anversa sono stampate in 8° le mie note sopra tutte le opere di Cicerone nelle quale non è foglio, dove non sia nominata V. S. Rma."

Juntament amb aquestes anotacions hi ha els primers fragments dels seus historiadors antics, que li anirà enviant en trameses successives. Orsini els va editar el 1595 com una mena d'homenatge pòstum al seu amic amb el títol de *Fragmenta historicorum collecta ab Antonio Augustino, emendata a Fulvio Orsino...*

El setembre de 1574 el bisbe comunica al seu amic que li estan copiant "un libro Greco dove si trovano bellissimi fragmenti di historici antiqui li quali ho gia una gran parte nelle mani, et si copia il resto tuttavia", és a dir, el *De legationibus* de Juan Páez de Castro. Amb l'annuència d'Agustín, part d'aquest llibre també serà editat per Orsini el 1582 amb el títol *Ex libris Polybii Megalopolitani selecta de Legationibus*.

Agustín també col.laborà activament en una altra obra d'Orsini: les *Familiae Romanae quae reperiuntur in antiquis numismatibus ab urbe condita ad tempora divi Augusti* (1577). L'agost de 1572 escriu a Roma "ho inteso non so in che modo che v.s. fa stampar un libro de familiis Rom(anis). Desidero sapere il certo, et in qual modo si trattano dette famiglie perche io havea tirati innanti questa impresa, et desiderava mandaravi come hora vi mando il sagio di cinque famiglie... et volendo stampar con le vostre queste mie, vi mandarò altre vinticinque che in tutte saranno da trenta o trenta due"¹⁴⁰. Orsini acceptà l'oferiment i inclogué un apèndix al seu llibre amb el títol *Adiunctis familiis XXX ex libro Antoni Augustini Ep. Ilerdensis*. No és estrany que ambdós amics tinguessin a punt una obra d'aquestes característiques, atès que, en definitiva, respon a aquell vell projecte sobre la interpretació de les monedes, que Orsini havia gestat a finals dels cinquanta i que no havia dut a terme.

És Martín Vaylo, el secretari d'Agustín, qui s'encarrega de copiar les famílies restants i, des de Lleida, les tramet a Montsó, on el bisbe residia a l'octubre de 1572, per tal que aquest les revisi. Les fugides de Lleida a Montsó i a Tamarit coincideixen habitualment amb moments de relacions tibants entre el bisbe i el capítol o les autoritats locals¹⁴¹. Des de Montsó Agustín es desplaçà a Barcelona amb motiu de la celebració d'un concili provincial, on era a finals de gener de 1573. D'aquí partí cap a Tarragona i finalment tornà a Lleida, des d'on ja escrivia a Orsini el 10 d'abril.

L'edició dels concilis¹⁴².

¹⁴⁰ Carta del 23-8-72.

¹⁴¹ LLADONOSA, J. "Humanime i reformes a l'Estudi General de Lleida durant el segle XVI" *VIII Congreso de Historia de la Corona de Aragón III, vol. II, p. 92.*

¹⁴² Per a l'edició romana dels concilis v. LEONARDI, C. "Per la storia dell'edizione romana dei concili ecumenici" ap. *Mélanges Eugène Tisserant VI, pp. 637-583.*

L'estiu de 1572 Agustín recuperà i madurà un dels seus vells projectes que tenia "in mente" des que era a Roma: l'edició de tots els concilis grecs i llatins. Efectivament, ja n'havia parlat a Panvinio l'11 de desembre de 1557 i el gener de 1558. L'empresa era econòmicament tant costosa, que l'editor Roviglio uns quants anys abans l'havia deixada de banda, tot i comptar amb el suport científic del bisbe. És per això que aquest decidí demanar ajut al Rei i al Papa per a tirar endavant l'empresa. El mes de setembre de 1572 envià el seu secretari Sebastián de Leon a Madrid amb una carta de recomanació dirigida a Zurita "principalmente en el caso que trata" ¹⁴³. El secretari "dexo el negocio encargado a Gracian y Morales; veremos lo que saldra de la primera pella que si bien se entiende negocio es de gran calidad y que importaria mucho llevarlo adelante... V. m. (Zurita) hable con los de arriba y me sepa que se haze en ello" ¹⁴⁴. Continuant amb aquest to enigmàtic, sense esmentar la cosa pel seu nom, el novembre rebé "cartas de su M(ages)tad y de Ant(oni)o Gracian en respuesta de aquel negocio. Promete (Gracian) de acordarlo a su M(ages)tad adelante acabado lo de Isidoro y dize que es menester poco a poco engolosinar a su M(ages)tad en estas cosas y no espantarle" ¹⁴⁵.

El 28 de gener de 1573 ja ens assabentem "expressis verbis" que el negoció és l'edició dels concilis. Ha mort el bisbe de Plasencia Pedro Ponce de León i Agustín sol·licita a Zurita que escateixi què succeirà amb la seva biblioteca, perquè ell mateix estaria interessat a adquirir alguns exemplars, sobre tot els referents als concilis de cara a una historia que ha començat.

Paral·lelament, el 13 d'abril d'aquell any, quan escriu a Gregori XIII per oferir-li l'ajuda que aquest li havia demanat pel que feia a la correcció del Decret de Gracià, aprofita per presentar-li el seu projecte com "...provinciam tanto et tam erudito Pontifice dignam qui facile posset curare non solum ut haec omnia diligentissime emendata edantur, sed ut nova Iuris Pontificij Collectio fiat...". Agustín pensava que el primer que calia fer era establir el text i, després, ordenar tot el material en tres parts ben diferenciades: els concilis generals, els concilis provincials i les decretals pontifícies. No estava en absolut disposat a prescindir dels concilis grecs, un dels maldecaps dels editors, perquè havien d'aconseguir els tipus de lletra grega que no tenien. El projecte fou ben rebut per ambdues autoritats, però no es tirà endavant.

El 5 de setembre de 1575 el bisbe contestà a Lorenzo Surio sobre l'oferiment que Francisco Torres li havia fet "ut coloniensem istam tuam (Laurentii Surii) editionem (conciliorum) iuvare". Surio volia reeditar el seu llibre dels concilis imprès a Colònia el 1567 i reclamava l'ajuda del bisbe, només amb l'objectiu d'afegir nou material, sense tocar en absolut el text que ja havia estat editat; això, per tant, contravenia una de les

¹⁴³ Carta del 25-9-72.

¹⁴⁴ Carta del 20-11-72.

¹⁴⁵ Ibid.

premisses d'Agustín. Segons Leonardi "l'Agustin, che aveva dato un giudizio severo della edizione del Surio, non poteva non essere conscio che la responsabilità e la direzione del lavoro sarebbero state solo sue...Preferiva dunque compiere da solo l'impresa"¹⁴⁶.

No obstant aquestes ensopagades, el bisbe no deixà d'acumular material en vistes a una futura edició que no arribà mai en vida. Així doncs, quan el febrer de 1576 Zurita l'assebenta que a l'Escorial hi ha "un libro antiquissimo de concilios del que se trasladan algunas cosas para embiar a su S(antida)d por el m(aest)ro Perez por mandato del S(eñ)or Inq(uisid)or G(ene)ral en el qual ay algunos Concilios que no se hallan"¹⁴⁷, immediatament li encarrega "procure que se me de un duplicado de lo que embian a Roma tomado del libro de los concilios antiguo...entiendo que sera lo que hai mas en esse libro que en los impressos como es un concilio Emeritense y un Cesaraugus(ta)no y algunos Toledanos... Lo del Concilio Cesaraugus(ta)no es poca cosa segun un sumario que tengo de Ambr(osi)o de Morales"¹⁴⁸. Gaspar de Quiroga, inquisidor general i col.lega a Trento, permeté que li fos tramesa una còpia, feta per Juan Bautista Pérez canonge de Toledo, que li arribà a mans a finals de juliol. Amb aquests mots li agraija al copista la feina feta: "con la de v(uestra) m(erce)d holgue mucho y con los quadernos de los Concilios Toledanos y Emeritense y con los dos Cesaraugustanos..."¹⁴⁹.

L'edició de les Decretals¹⁵⁰.

Quan el 1558 Agustín viatjà a Alemanya com a nunci papal davant el rei de romans Ferran I, ja demostrà interès especial per un manuscrit de la biblioteca de Worms on hi havia quatre col.leccions de decretals anteriors a Gregori IX. Igualment com succeeix amb els concilis, Agustín reprèn un antic projecte i edita les *Antiquae Collectiones Decretalium* a la impremta lleidatana el 1576. El bisbe sabia el valor cabdal de les decretals en el dret pontifici i així li manifestava a Gregori XIII "ipsae Pontificiae omnium temporum epistulae decretales (quibus fons et origo continetur, quia non iuris solum nostrum sed et vitae sunt, morum ac religionis Christianae regulae et constitutiones...)"¹⁵¹. El Papa, emperò, aleshores estava ocupat en la correcció el Decret de Gracià i no preveia endegar la complementació de les edicions de les decretals que hi

¹⁴⁶ art. c. p. 591.

¹⁴⁷ Carta del 3-2-76.

¹⁴⁸ Carta del 12-2-76.

¹⁴⁹ Carta del 30-8-76.

¹⁵⁰ V. KUTTNER, S. "Antonio Agustín's edition of the *Compilationes antiquae*" *Butlletín of Medieval Canon Law* 7 (1977), pp. 1-14.

¹⁵¹ Carta del 13-4-73.

havia. Miquel Tomàs de Taxaquet, amic d'Agustín i un dels membres encarregats de corregir el Decret a Roma, escriu al bisbe de Lleida el 25 de maig de 1573: "*V(uestra) s(eñoria) passe adelante en lo de las decretales pues las tiene mas antigas y mas complidas que las del Contio porque publicandose esto sera forzado el Papa de hazer rever las comunes y añadirles lo que les falta con dar auctoridad de ley a lo que necessariamente se añadirá*".

El bisbe, doncs, decideix tirar endavant l'edició. Gràcies al conjunt de cartes inèdites a Chacón podem seguir detalladament la seva gènesi. El juny de 1574 escriu al seu amic "*yo llevo adelante la impression de las quatro copilaciones sin glossa. Voy al fin del lib. 1 de la 3ª ahunque en los scholios no he salido del lib. 3 de la collection p(rimer)a...*"¹⁵². El 6 de març de 1575 comunica al mateix interlocutor que "*mys decretales viejas se estan acabando y quizá yran con esta las tres collectiones sin los scholios. La 4ª pienso imprimir con una glosa de antiguos Juan y Laurencio y Vicencio*". A l'agost està esperant "*saber lo que le parecía (a Taxaquet) de my impression de las tres collectiones y que me avisara de algunas faltas que se pudieran emendar en las notas o en las erratas. Y tambien he embiado otro libro con el principio de mys notas...ya voy al cabo de las notas de la p(rimer)a collection la qual me parece lleva gran ventaja a las otras y assi le pienso hazer mas honra en mys notas*"¹⁵³.

Finalment, en una carta del 9 de juliol de 1576 comunica a Chacón que ja ha "*acabado la impression del testo de las 4 collectiones con las notas myas de la p(rimer)a y con las glossas de Juan Teuton de la 4ª*"¹⁵⁴.

Agustín és cridat a Roma.

A mitjan novembre de 1574, mentre era altra volta a Tarragona, rebé "*un breve di S(ua) S(anti)ta per il quale sono invitato ad andare a guadagnare il giubileo nell'anno Santo*"¹⁵⁵. La seva alegria fou immensa davant la possibilitat de poder visitar tots els seus amics, que, assabentats de la notícia, l'animaven des de Roma a fer el viatge el més aviat possible. La notícia la recull fins i tot Pighius, un dels seus antics companys romans, aleshores secretari i bibliotecari del cardenal Granvelle, en una carta a J.B. Fontana el 23 d'abril: "*Cuperem intelligere an Antonius Augustinus iam adsit: apud ipsum ut mei memoria qualibet occasione renovetur, atque me perpetuo suum fore, ut sibi persuadeat, quaeo tibi curae sit*"¹⁵⁶.

¹⁵² Carta del 8-6-74.

¹⁵³ Carta a Chacón del 15-8-75.

¹⁵⁴ A partir d'aquesta carta, desconeguda per KUTTNER podem avançar mig any la data d'impressió d'aquestes decretals que ell havia situat "in the last weeks of 1576" (art. c. p. 6.)

¹⁵⁵ Carta a Orsini del 13-11-74.

¹⁵⁶ DE VOCHT, H. o. c. p. 394.

L'acompliment d'aquest desig s'anà demorant mes rere mes. Prudent i pessimista, escriu a Chacón des de Tamarit el 6 de març de 1575: "*no tome por achaque my yda que como V(uestra) m(erced) dize muchas cosas la pueden estorvar segun soy desdichado*". A l'estiu mantenia una esperança ferma: tenia "*le..medaglie... in Barcelona con animo di passarle meco nel viaggio di Roma, se saro tanto felice che ci vada*"¹⁵⁷. El 31 d'octubre Gómez Miedes li escrivia des de Roma "*creo que la presencia de V(uestra) s(eñoria) es muy desseada segun que entiendo que en las congrega(cio)nes del Decreto e Indice pensarian con ella tener la linea recta*". A finals de novembre encara no havia descartat la possibilitat de desplaçar-se, quan escrivia a Zurita "*mi yda a Roma esta suspendida con otras cosas en que entiendo de mys impresiones*"¹⁵⁸.

Conservem la còpia d'una carta inèdita a Chacón del 25 d'abril de 1576, en què Agustín li fa saber que "*la nueva de Tarragona...ha estorvado la ida de Roma y no se si la de Alcala*".

Efectivament, els primers dies de març de 1576 havia rebut la notícia de la seva elecció per part del rei com a metropolità de Tarragona i successor de Gaspar de Cervantes que havia mort el 17 d'octubre de l'any anterior. Chacón esperava que Agustín pogués anar a Roma per col.laborar en l'edició del Decret i, en assabentar-se del canvi de plans, li féu saber el seu disgust, a la qual cosa el bisbe li respongué "*por la de v. m. del postrero de mayo supe como tomava my yda a Tarragona por lo mucho que me dessea que es para my mucha m(erce)d pero puesto en execuxion y en platica lo que v. m. me dessea seria para my mucho trabajo y peligro*"¹⁵⁹. Al cap i a la fi Tarragona no estava tan lluny de Roma...en vaixell!

La comissió contra les Centúries de Magdeburg¹⁶⁰.

També a finals de 1575 Agustín es veié involucrat en un projecte titànic, auspiciat pel Papa i promogut pel rei a través de Diego de Covarrubias, president del consell del Regne, i Gaspar de Quiroga, inquisidor general i bisbe de Cuenca. Era la creació d'una comissió per a refutar les Centúries de Magdeburg que havia d'estar formada per Arias Montano, Gaspar Cardillo de Villalpando, Francisco Torres, Pedro de Fuentidueñas i Antonio Agustín, que n'havia de ser el president. Aquesta comissió es reuniria a la Universitat d'Alcalà, perquè era la que tenia una biblioteca més adequada per a poder realitzar aquesta tasca. En una carta escrita a Zurita el 26 de novembre de 1575, Agustín ja diu que "*aca me dizen que tengo de yr a Alcala sobre ciertos negocios*". Igualment com havia succeït amb l'anada a Roma, Agustín veié com

¹⁵⁷ Carta a Orsini del 18-8-75.

¹⁵⁸ Carta del 26-11-75.

¹⁵⁹ Carta a Chacón del 9-7-76.

¹⁶⁰ V. ORELLA, J.L. *Respuestas Católicas a las Centurias de Magdeburgo*, pp. 347-394.

s'esfumava la possibilitat de traslladar-s'hi.

La constitució de la comissió estava subjecte a la tornada d'Arias Montano de Flandes, el qual, malgrat que havia rebut l'ordre de retorn l'agost del 74, no ho féu fins el juliol del 76. Precisament en aquest viatge passà per Lleida i s'entrevistà amb Agustín, el qual, dies després, comunicava a Chacón el seu pessimisme quant a la viabilitat de la comissió: "*Arias Montano estuvo conmigo una noche sola y passamos algunas horas de buena conversacion. No me dio esperanza que nos veriamos tan presto en lo de las centurias; no se si en la corte con hazerle m(erce)d(e)s le haran mudar de opinion*"¹⁶¹. L'opinió de Montano, doncs, era de capital importància per tirar endavant. Són molt misterioses les raons que tenia per evitar-ho i quin és "*el secreto...que se puede explicar en menos de un pliego de papel, (que) yo no declarare sino a S. M. porque son muchos los intereses que les pesaria, por ventura, se les cortasen o rompiesen los designios*"¹⁶². De totes maneres aquest fet fou prou convincent per allunyar el rei del projecte l'estiu del 76, malgrat que Ormaneto "*el nuncio creo que siempre insistira empero aprovechara poco si los de aca no le ayudan*"¹⁶³. Trobem un últim comentari d'Agustín pel que fa a aquest tema, a la carta adreçada a Chacón el 2 de febrer de 1577: "*Arias Montano ya deshizo la machina de las centurias con que holgue mucho*".

El seu amic Onofrio Panvinio havia estat involucrat uns quants anys abans en un projecte unipersonal d'aquesta mena, encomanat per Pius V i sufragat per Felip II: la redacció d'una història eclesiàstica. El 1563 Panvinio envià el seu oncle a la cort espanyola amb el primer llibre, per tal d'obtenir de Felip II ajut econòmic. Agustín coneixia aquest treball puix que el 2 de febrer de 1566 li escrivia: "*Desidero che la historia vostra ecc(lesiasti)ca vada inanzi la quale vi puo immortalare piu che queste altre ciancie, benche siate atto per cicalar d'ogni cosa bene*". Un any més tard, el 22 de març de 1567, Panvinio notificava a Agustín "*la mia historia ecclesiastica e finita copiosissima da Christo fin a Pio V. Io non la vorrei stampare prima che per stile non la vedrese qualche valent uomo. E questa cosa mi la fa trattenire nelle mani*". Desgraciadament aquesta història no s'arribà a publicar a causa de la mort del seu autor l'abril de 1568 i esdevingué obsoleta quan Baronio publicà els seus annals. Paral·lelament Panvinio també escrivia el "*De primatu Petri et Apostolicae Sedis potestate libri tres contra centuriarum auctores*", fet que motiva el comentari d'Agustín a la carta de l'11 d'abril de 1567 "*Ho inteso che sete alle mani con le centurie, et meteteli i piedi sotto, che sono canaglia. Se volete che vi agiuti in qualche cosa, avisatemi*".

¹⁶¹ Ibid.

¹⁶² Carta d' Arias Montano a Zayas del 22-3-76 (ap. ORELLA o. c. p. 385).

¹⁶³ Carta de Zapata del 26-9-76.

Enriquiment de la biblioteca.

Una de les activitats a què dedicarà més esforços durant tota l'etapa hispànica serà l'adquisició de llibres impresos o manuscrits. Diego de Covarrubias li escriu en una carta del 16 de juliol de 1565 que té *"un scriviente griego... conmigo salariado (Nicolás de la Torre) el qual se ha casado aquí"* que li copia llibres. Els copistes de què disposa aleshores Agustín no els considera bons de manera que, quan Orsini l'estiu del 68 li demana una còpia dels seus fragments de poetes i altres autors llatins antics, el bisbe no li assegura poder-l'hi fer.

Aquesta situació, però, s'arranjà amb la presència a Espanya d'Andrea Darmarios, el copista grec que Agustín havia conegut a Trento¹⁶⁴. Les seves relacions amb Agustín ens apareixen a l'epistolari de forma esporàdica, de ben segur a causa de la pèrdua de cartes. El novembre de 1570 el copista grec és a Lleida a on s'ha desplaçat expressament per oferir un lot de llibres a Agustín, que aleshores és a Barcelona. Malgrat que qualsevol altre els hi hauria comprats i ell s'hauria estalviat de venir a Espanya, ha preferit posar-se en contacte amb qui, en certa manera, es considera lligat no solament per raons comercials sinó també per *"la afficion que a v. s. Rma. tiene desde que lo conocio en Trento"*. A més a més Agustín és una persona capaç d'entendre el preu dels llibres *"porque sabe los gastos que puede haver hecho desde que partio de Venetia que ha ya medio año en que ha gastado mas de la suma principal en daños y portes y en lo que esta aqui con un moço que le sirve y siempre a discrecion de mesoneros"*¹⁶⁵. Té la intenció de tornar a Venècia el desembre, però abans vol anar a Madrid per donar-se a conèixer a Covarrubias i a Zurita, per a qui sol.licita cartes de presentació d'Agustín, que obté amb data 23 de novembre.

El mes d'abril de 1572 Darmarios torna a ser a Barcelona on ha arribat amb un carregament de llibres bons però, a parer d'Agustín, massa cars. Des d'aquí escriu al bisbe, demanant-li *"cento scudi de oro per dispaciarme di qui, pagar il nolo et denari che son servitto per il camino et per pagar gli dreti..."*¹⁶⁶. Dos mesos més tard encara és a Lleida, des d'on tornarà a Venècia.

L'any 1573 el copista es desplaçarà a Madrid, per tal de copiar manuscrits per al bisbe. Per una carta del 12 de febrer dirigida a Zurita ens assabentem que Gracian *"me ha hecho gozar del indice de los libros griegos que hai en San Lorenzo...he holgado mucho y ahunque imaginava mucho mas toda via, es gran thesoro y de muchos libros raros y muy antiguos. Si pudiessemos haver copia de los libros que yo apunto en my*

¹⁶⁴ Sobre les activitats d'aquest personatge i la seva relació amb les biblioteques humanístiques hispàniques v. GRAUX, Ch. *Los orígenes del fondo griego del Escorial*, Madrid 1982, passim.

¹⁶⁵ Carta de Sebastián de León del 21-11-70.

¹⁶⁶ Carta del 8-4-72.

carta yo proveeria de escritores que presto yran por alla dos que me suelen proveer de libros. Los que desseo son Hierotheo que esta con Dionisio Areopagita que dudo sea un epigramma solo o alguna epistola del Synodico historia de concilios o otra cosa. El 7º libro y principio de 8º de los Basilicos. De otros desseo saber las cosas que escrivo al S. Gracian el indice de los libros latinos de mano y el de las obras de Isidoro donde se hallan exemplares espicialmente de concilios y epistolas de Papas ”.

A finals de maig Darmarios va cap a Madrid amb un lot de llibres manuscrits grecs per a Felip II i amb l'encàrrec de copiar per al bisbe un llistat de manuscrits destinats a l'Escorial. El setembre *”...copiava el Chronico (Pascual) de V. m. (Zurita). Veremos lo que trahera de San Lorenzo ... Como acabe lo que traslada me lo mande V. m. embiar y procure que copie lo de la Real si fuere possible ”*¹⁶⁷. A l'octubre Agustín rep el permís del rei perquè un dels seus copistes pugui accedir als llibres. Gracian prefereix que sigui Nicolas de la Torre *”sospecho que sea por darle essa ganancia y a mi todo me es uno con que se haga...Los libros principales que desseo son el libro 7 y principio de 8º de los Basilicos y el libro de legationibus que era de Joan Paez y el principio de Theophilo sobre la instituta tres o quatro hojas solamente ”*¹⁶⁸.

Les visites de Darmarios a Espanya se succeïren amb freqüència durant els anys següents. En una carta que es pot datar la primavera de 1576 Agustín escriu a Zurita: *”Darmaro se quexa que le han tomado lo que copiava para my. V. m. mande se cobre para que se me embie. Si en otras cosas no haze lo que devie v. m. le haga castigar que cierto es hombre interessao”* No sabem per quina raó el copista fou empresonat durant els mesos d'octubre i novembre d'aquest any ¹⁶⁹.

Però no solament són els dos copistes els que li porten els llibres. Per Lleida desfilen llibreters com Trinxer amb els seus catàlegs, o bé simplement amics i coneguts amb ofertes de vendes interessants com Pere Joan Núñez, un hel·lenista de la Universitat de València que a causa de les seves idees es veié empès a realitzar un periple que el duqué a les universitats de Saragossa el 1557, altre cop a València el 1581 i a Barcelona el 1583¹⁷⁰. A més a més, si llegim amb atenció l'epistolari, ens adonem que els seus corresponals també li envien sovint còpies de manuscrits i novetats impreses que apareixen al mercat, així com catàlegs, a fi que ell pugui triar el que li interessi. D'aquesta manera li arriba informació d'arreu: Roma, Flandes, Venècia, Barcelona, Madrid, Saragossa... Qualsevol viatge d'un dels seus secretaris o amics és excusa perquè li enviïn els índexs de les biblioteques del lloc on són o bé el títol d'algun llibre

¹⁶⁷ Carta a Zurita del 10-9-73.

¹⁶⁸ Carta a Zurita del 12-10-73.

¹⁶⁹ GRAUX o. c. p. 319 n. 61.

¹⁷⁰ V. LOPEZ RUEDA, J. *Helenistas españoles del s. XVI*, pp. 125-126, 131-133 i 141-142.

particularment interessant. El bisbe també té al seu servei una sèrie d'agents a Roma i a Madrid -Mollan, Irazábal, Quílez, el mateix Zurita...- encarregats de pagar les còpies o els llibres. Sense voler ser exhaustius, perquè no és l'objectiu d'aquest capítol, val la pena que llistem alguns dels exemplars, conjunts de llibres o catàlegs que li pervenen:

- El "*librito de Inlustribus grammaticis*" d'Achille Stazo, tramès per Marsà¹⁷¹ .
- L'edició de Varró feta per Scaliger¹⁷² .
- La primera part dels Annals de Zurita¹⁷³ .
- La segona edició de l'Orthographia d'Aldo Manuzio; un llibre de "*poetas antiguos fragmentados*"; las "*epistolas de S. Geronimo con escolios de Mariano Vitorio Reatino*"; tots procedents de Roma¹⁷⁴ .
- Un "*libellum illum ipsum quem Sigonius ad me (Latinium) misit*"¹⁷⁵, amb motiu de la discussió d'aquell amb Nicolas de Grouchy.
- Un lot de llibres que li durà de Roma P. Marzo¹⁷⁶ .
- Els *Fastos magistratum...ex antiquis tam numismatum quam marmorum monumentis restitutos* de H. Glotzio¹⁷⁷ .
- El *Themis dea* de S. W. Pighius¹⁷⁸ .
- Un llibre sobre els llinatges portuguesos¹⁷⁹ .
- La segona part dels *Adversaria* de Turnebo¹⁸⁰ .
- Uns quants llibres de França duts per Rodolfo Cayo, professor de l'Estudi General¹⁸¹ .
- Un índex de llibres de Saragossa¹⁸² .
- La primera dècada de Titus Livi, procedent de Barcelona¹⁸³ .
- Un llibre grec de Lleis de Zurita¹⁸⁴ .
- Un llibre de Patricio sobre Aristòtil¹⁸⁵ .

¹⁷¹ Carta de Marsà del 20-5-65.

¹⁷² Carta a Latinio del 7-8-66.

¹⁷³ Carta a Zurita del 2-9-66.

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Carta de Latinio del 9-9-66.

¹⁷⁶ Carta de P. Joan Núñez de l'11-9-66.

¹⁷⁷ Carta a Zurita del 25-12-68.

¹⁷⁸ Carta a Zurita de l'1-6-68.

¹⁷⁹ Ibid.

¹⁸⁰ Carta a Zurita del 25-12-68.

¹⁸¹ Carta de R. Cayo del 20-8-69.

¹⁸² Carta de Sebastián de León del 21-11-70.

¹⁸³ Carta a Zurita del 23-11-70.

¹⁸⁴ Carta a Zurita del 25-6-72.

¹⁸⁵ Ibid.

- El *Θησαυρὸς τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης* d'Henri Etienne, servit per Trinxer¹⁸⁶ .
- Un "*lexicon griego*"¹⁸⁷ .
- El *C. Iulii Caesaris commentarii novis emendationibus illustrati* d'Orsini amb un apèndix de notes crítiques de Jean-Michel Brutus¹⁸⁸ .
- Un índex dels manuscrits del Pilar de Saragossa, tramès per Sebastian de León¹⁸⁹ .
- Un manuscrit dels llibres 79 i 80 Dió Cassi, tramès per Orsini¹⁹⁰ .
- Un llibre de lleis gòtiques¹⁹¹ .
- Llibres de la biblioteca de Ponce de León, si no van a parar a l'Escorial¹⁹² .
- L'índex editat dels llibres de Panvinio. Demana a Orsini còpies dels referents als concilis¹⁹³ .
- "*Un libro no muy antiguo de muchas obras de Ciceron*"¹⁹⁴ .
- El *Chronicon Pascual* de Zurita¹⁹⁵ .
- Les *Imagines et elogía virorum illustrium et eruditorum* d'Orsini¹⁹⁶ .
- La tercera dècada de Juan de Barros¹⁹⁷ .
- El llibre de Morales¹⁹⁸ .
- Tots els llibres, excepte un, d'un índex sobre afers d'Estat que Quílez ofereix a Orsini¹⁹⁹ .
- Les *Familiae romanae* d'Orsini en què Agustín hi ha col.laborat amb un apèndix²⁰⁰ .
- El *De imperio Italiae* de Sigonio²⁰¹ .
- El "*libro de las Behetrias*"²⁰² .
- Un llibre d'armes i llinatges que posseïa Zurita²⁰³ .

¹⁸⁶ Carta de Martín Vaylo del 17-10-72.

¹⁸⁷ Carta a Zurita del 16-8-72.

¹⁸⁸ Carta a Orsini del 26-8-72.

¹⁸⁹ Carta de Sebastián de León del 24-9-72.

¹⁹⁰ Carta a Orsini del 25-1-74.

¹⁹¹ Carta a Zurita del 17-5-73.

¹⁹² Carta a Zurita del 28-1-73.

¹⁹³ Carta a Orsini del 20-2-73.

¹⁹⁴ Carta a Zurita del 17-5-73.

¹⁹⁵ Carta a Zurita del 10-9-73.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ Carta a Zurita del 2-2-74.

¹⁹⁸ Carta a Zurita del 22-1-75.

¹⁹⁹ Carta a Orsini del 28-2-75.

²⁰⁰ Carta a Orsini del 18-8-75.

²⁰¹ Carta a Zurita de l'11-5-76.

²⁰² Carta de Zapata del 9-3-76.

²⁰³ Carta a Zurita del 12-2-76.

- Un Fuero Juzgo d'un personatge flamenc²⁰⁴ .
- Dos índexs de llibres de Venècia i de Flandes²⁰⁵ .
- L'*Araucana* d'Ercilla²⁰⁶ .
- Més llibres sobre llinatges²⁰⁷ .
- Els *Adagia* de Manuzio²⁰⁸
- Una còpia d'un llibre de Capitulars de Latinio²⁰⁹ .
- Un índex de llibres sobre concilis tramès per J. B. Pérez²¹⁰ .
- Les Capitulars de Carlemany, trameses per Covarrubias²¹¹ .
- L'edició de Fest de Scaliger²¹² .
- Un llibre sobre la interpretació dels títols de Felip II²¹³ .

En contrapartida a aquest allau d'obres que li pervenen dels seus amics, ell no escatima esforços per proporcionar-los aquells exemplars que necessiten. Ja hem parlat més amunt dels préstecs entre Orsini i el bisbe, que s'estenen a més personatges. Així tramet a Latinio unes "*veterum codicum varias lectiones in partem Sallustianae historiae diligentissime a te (Augustinum) observatas, atque alicubi etiam explicatas et illustratas quae mihi... fuerunt gratissimae*"²¹⁴; a instàncies de Gregori XIII envia material de la seva biblioteca als membres de la comissió que corregeix el Decret de Gracià²¹⁵ ; "*un libro que aqui se copiara y se embiara un traslado a Roma... sospecho que sea para el Dotor Torres*"²¹⁶ ; a Zurita li envia "*el libro de Fulvio*" *Imagines et elogio*²¹⁷ ; a Covarrubias les *Familiae Romanae* d'Orsini²¹⁸ ...

El gran coneixement que tenia dels llibres i de les biblioteques públiques i privades que havia visitat durant el seu sojorn a Itàlia, féu que, a finals de 1575 o

²⁰⁴ Carta de Zurita del 3-2-76.

²⁰⁵ Carta de Zurita de la primavera del 76.

²⁰⁶ Ibid.

²⁰⁷ Carta a Zurita de l'11-5-76.

²⁰⁸ Ibid.

²⁰⁹ Carta de Latinio del 31-5-76.

²¹⁰ Carta a J. B. Pérez del 13-7-76.

²¹¹ Carta a Covarrubias del 30-8-76.

²¹² Carta a Chacón del 15-9-76.

²¹³ Carta a Zurita del 10-1-76.

²¹⁴ Carta de Latinio del 29-7-67.

²¹⁵ Carta a Gregori XIII del 13-4-73.

²¹⁶ Carta a Zurita del 16-8-72.

²¹⁷ Carta del 12-10-73.

²¹⁸ Carta de Zapata del 24-6-77.

començament de 1576, Felip II li consultés, a través del secretari Gracián, la seva opinió sobre l'ordenació dels volums a la nova biblioteca de l'Escorial.

Segons Agustín s'havien d'ordenar com ho estaven a la Vaticana i posar al capdavant un bibliotecari de la categoria de Demetrios Phalereos. Quan el bisbe ja era titular de Tarragona, Joan Baptista Cardona, futur bisbe de Tortosa, escrigué al rei que la persona més adequada per a exercir el càrrec de bibliotecari era Agustín, però tampoc en aquesta ocasió li arribà cap nomenament.

L'heràldica.

L'heràldica és un dels altres temes a què el bisbe mostrarà més afecció, a partir de 1573. No és en absolut un interès nou, puix que l'estiu de 1557, responent una qüestió plantejada per Panvinio sobre els "grandes" d'Espanya, escrivia una exposició al llarg de tres cartes consecutives sobre l'origen i el nombre de personatges que detentaven aquesta dignitat. Són uns textos molt condensats que proven que Agustín havia pres anotacions i havia estudiat el tema anteriorment, encara que de forma superficial com ell mateix manifesta: "*questo poco vi dico di quello che io so, che è pochiss(imo) in queste materie*" ²¹⁹.

Podríem, fins i tot, recular la seva afició fins als temps d'estudiant a Salamanca, si interpretem la següent afirmació "stricto sensu": "*Tambien recebi el libro de armas de Metelin con carta suya (de Zurita). Algunas cosas he topado buenas...y gran parte tenia ya copia de un libro que huve en Salamanca sin nombre de author al qual yo añadía lo que topava en historias y en Fernan Perez de Guzman...*" ²²⁰.

De fet, però, és en una carta escrita a Zurita des de Saragossa el dia 12-10-73 on manifesta la seva intenció de publicar quelcom sobre aquest tema i li demana "*un libro de armas y linages...que esta con otros de v. m. en Cartuxa... procure v. m. que yo lo vea que yo tengo muchos papeles de diversos y desseo que se imprimiesse algo*".

A partir d'aquest moment, la lectura i l'adquisició de llibres sobre genealogia és una constant al seu carteig amb Zurita, de manera que a començaments de gener de 1576 podia afirmar "*de linages y armas he topado con muchos (libros) y he sacado de todos algo; algun dia embiare a v. m. todos los borradores*"²²¹. Alguns d'aquests llibres eren "*catalanes...y no he sacado dellos sino el uso y pintura de las armas de agora de muchos linages*". Ben segur que el bisbe recordava un llibre que algú li havia deixat a Roma i del qual donava notícia a Panvinio el 24-9-57: "*Ho trovato un gran libraccio pieno d'arme di gentilhuomini di tutta Spagna, Sicilia, Napoli...Una fatica meravigliosa ma scritto in lingua Catalana, et l'arme tagliate colle forfice, et incolate sopra la carta, la*

²¹⁹ Carta del 14-8-57 (p. 180).

²²⁰ Carta dde l'11-5-76.

²²¹ Carta del 10-1-76.

qual cosa è piu laboriosa che necessaria ne utile” .

Tot aquest treball de recollida i elaboració de dades desembocà en la publicació pòstuma dels *Diálogos de las armas y linages de la nobleza de España* , feta per Gregori Mayans el 1734.

L'epigrafia i la numismàtica.

L'epigrafia i la numismàtica continuen essent els seus temes gairebé exclusius en la correspondència amb Panvinio i Orsini. Un dels nous interlocutors en aquestes matèries en l'etapa hispànica és Zurita. Aquest al llarg de la seva vida configurarà un dels corpora epigràfics més importants del segle XVI amb aportacions de tots els intel.lectuals hispànics de l'època: Ginés de Sepúlveda, Ocampo, Páez de Castro, Honorato Juan, Agustín, Ambrosio de Morales...

El bisbe de Lleida concebia ambdues incipients ciències com un simple instrument -importantíssim, però- per tal de comprendre la vida i la cultura dels antics grecs i romans. Els textos clàssics que ens havien pervingut no eren els originals i, per tant, eren susceptibles d'haver estat falsejats voluntàriament o involuntària. Les inscripcions i les monedes, en canvi, reflectien informació de primera mà, sempre i quan no fossin falses. La còpia d'epígrafs i llegendes havia d'ésser, doncs, molt escrupolosa i de cap manera podia obeir a un simple exerci literari o il.lustratiu. Amb aquesta idea, que no era compartida per tots els seus amics romans, l'estudi de la tipologia nummària i dels textos epigràfics proporcionava un material enciclopèdic que calia aplicar en estudis més amplis sobre l'antiguitat.

En aquesta línia de pensament, en efecte, per a Agustín no tenen massa sentit ni les edicions dels corpora epigràfics ni les dels inventaris numismàtics. Ambdues coses esdevenen un material per a ús propi o dels amics que ho sol.licitin. És per això que Agustín es resistirà a publicar els seus coneixements sobre monedes i inscripcions. Només sota la pressió de Zapata accedirà a editar els seus *Diálogos de medallas* adoptant la forma clàssica dels torns de pregunta-resposta que li serviran per a exposar no només la pura descripció, sinó també el seu saber sobre l'antiguitat, acumulat durant tota la vida. Un objectiu similar perseguirà amb la publicació del *De legibus et senatusconsultis* .

A part d'aquestes dues obres, tot el material que amb seguretat es pot atribuir al bisbe consisteix en índexs manuscrits amb la descripció tipològica de les seves monedes ordenades per famílies (ms. Matr. 12639 ff. 40-55v); buidats alfabètics dels magistrats que hi apareixen (ibid. ff. 36-38v); col.leccions llarguíssimes d'inscripcions, copiades i posteriorment corregides, com ara les que figuren al Matr. 5781 ff. 72-82v; llistats amb els noms de les tribus, de les legions, de la interpretació de les

abreujatures, etc. com les que figuren al ms. Esc L-I-15 ff. 74-83; i, finalment, papers diversos escampats per múltiples manuscrits, en què figuren inscripcions aïllades o, en alguns casos, agrupades per llocs de procedència.

Només podem parlar d'un cert intent d'establir un corpus ordenat quan ens referim al manuscrit Barc. 858 que conté un seguit d'inscripcions imperials i alguna llegenda monetar, ordenades des de Gn. Pompeu fins a Heracli (ff. 1-70v), completades amb vint folis més d'inscripcions diverses i desordenades. S'hi poden distingir clarament dues mans. Una primera, de la persona que va preparar el manuscrit, anotant el nom dels emperadors i una breu ressenya històrica de cadascun d'ells i que en va copiar algunes. Una segona, la de l'arquebisbe de Tarragona en els seus últims anys de vida, que presenta un traç tremolós i insegur i és la responsable d'una gran part de les còpies²²².

Durant els anys d'estada a Lleida rebé periòdicament còpies d'inscripcions tant d'Espanya com d'Itàlia, algunes d'elles de cabdal importància. Cal distingir per sobre de totes el fragment de la columna rostral del fòrum de Roma (CIL I, 25), del qual té la primera notícia l'octubre de 1566. El comentari d'aquest epígraf implicarà a molts dels seus amics (Zurita, Panvinio, Orsini, Chacón, Vettori, Aldo Manuzio) i es perllongarà en el seu epistolari fins el setembre de 1573²²³.

Una altra de les que acapara comentaris més extensos amb Zurita és la de Barcelona IRB, 35 (=CIL, 4514). Agustín ja n'havia vist còpies quan era a Roma (CIL I, 25), però ara, aprofitant la seva estada a Barcelona amb motiu del concili provincial de finals del 1572, anirà a llegir-la dues vegades per intentar solucionar alguns dubtes que li planteja aquell. En les cartes de finals de 1572 i començaments de 1573 copsem la cura del bisbe en descriure fidelment allò que veu -cosa que no han fet precisament els editors de les cartes- i la prudència en interpretar les abreujatures correctament, fet que queda reflectit en aquestes paraules adreçades al seu company: "*La interpretation de v. m. D. D. decreto Duumvirum por decreto Decurionum ha menester exemplos claros, porque lo otro se halla en piedras y libros claramente y no se dezia de otra manera el senatusconsulto en las colonias porque los decuriones era el senado y senadores...los*

²²² Hübner (CIL II, p. XV) ja va relacionar aquest manuscrit i el 99 amb Antonio Agustín. Aquest últim, que duu per títol *Epigrammata sepulcrorum et antiquitatum quae in depositis inveniuntur usque ad annum 1541 (Romae)* li hauria pogut pertànyer, si bé no gosem afirmar que s'hi pugui reconèixer la seva lletra amb seguretat. Pel que fa al 858 *Inscriptiones in laudem antiquorum Imperatorum et aliorum virorum illustrium*, F. Miquel el dona com a anònim al seu *Inventario General de Manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*. Ha estat el professor Mayer qui li ha restituit la paternitat, recuperant la notícia de Hübner, en un article publicat a les *Actas del XIV Congreso Nacional de Epigrafía (1977)*, "Notas sobre epigrafía romana barcelonesa" pp. 890-891.

²²³ V. el meu article "L'identification des papiers d'Antonio Agustín à travers son oeuvre épistolaire" *Colloquium Antonio Agustín*. També en aquest mateix treball p.